

บทที่ ๒

โอปปาติกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

โอปปาติกะในงานวิจัยนี้ เป็นการกล่าวโดยรวมของโอปปาติกะทั้งหมด ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก กล่าวโดยความหมายของโอปปาติกะตามรูปศัพท์ ภูมิของโอปปาติกะ และบุพกรรมที่มีผลต่อการเกิดเป็นโอปปาติกะ ดังรายละเอียดที่ควรแก่การศึกษาต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของโอปปาติกะ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์” คำว่า “อุปปาติกะ” หรือ โอปปาติกะ อุป (เข้าไป, ใกล้เคียง, มั่น) + ปต ธาตุ + ฌิก ปัจจัย ปาติก (ผู้ตกไป) ผู้เกิดผุดขึ้นเอง* (ข้อ ๔ ในโยนิหรือกำเนิด ๔) ซึ่งเกิดขึ้นเป็นสัตว์ที่สมบูรณ์ทันที ไม่ต้องอยู่ในท้องหรือเป็นเด็กก่อน และเวลาตายร่างกายก็หายไปทันที ไม่เหลือซากศพไว้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม”^๒ ว่า โอปปาติกะ ได้แก่ พวกเปรต อสุรกาย สัตว์นรก เทวดาในชั้นสูงๆ พวกพรหม และมนุษย์สมัยต้นกัป

ราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒” คำว่า “โอปปาติกะ”^๓ หมายถึง กำเนิดสัตว์ที่ผุดขึ้นเอง เช่น เทวดา พรหม เป็นต้น

สรุปว่า โอปปาติกะ ก็คือ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเอง เช่น เทวดา พรหม มาร สัตว์นรก เป็นต้น โดยอาศัยบุญและกรรมที่ตนสั่งสมเอาไว้ครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว หากทำบุญไว้ ก็จะเข้าสู่ปรโลกในแดนสุคติภพ เช่น เกิดในสวรรค์ ส่วนผู้กระทำความชั่วเอาไว้ ก็จะไปสู่ปรโลกแดนทุกคติภพ เช่น เกิดในนรกภูมิ เป็นต้น

*พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๐.

^๒พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๗ – ๑๕๘.

^๓ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๘๖-๑๓๘๗.

๒.๒ การอุปติของโอปปาติกะที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

โอปปาติกะ เป็นหนึ่งในสัตว์ที่เกิดขึ้นเองในกำเนิด ๔ เพื่อที่จะให้เข้าใจเรื่องนี้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอถึงโอปปาติกะในภาพรวมทั้งหมดที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ พระวินัยปิฎก

เพื่อให้การศึกษา มีความหลากหลายยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงนำตัวอย่างของโอปปาติกะที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกมากล่าวไว้ เป็นกรณีศึกษา (Case Study) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) กรณีโอปปาติกะที่ปรากฏในเรื่องพระสุทินลวงละเมิดปาราชิก (เสพเมถุน)

ความว่าท่านได้ลวงละเมิดต่ออาบัติปาราชิกด้วยการเสพเมถุนธรรมกับภรรยาเก่าของท่าน จนกลายเป็นเรื่องราวใหญ่โตในครั้งพุทธกาล ถือว่า ท่านเป็นต้นพุทธบัญญัติว่าด้วยปฐมปาราชิก และเป็นที่มาว่าเหล่าเทพทั้งหลายต่างก็โจทก์ขานกันทั่วเมืองสวรรค์ ฉะนั้น โอปปาติกะที่ปรากฏในมหาวีรภัย พระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงโอปปาติกะที่เป็นเหล่าทวยเทพได้ทราบข่าว เหตุแห่งปาราชิกของพระสุทิน จึงได้กระจายข่าวบอกต่อกันไปว่า

ทวยเทพชั้นภุมมะ กระจายข่าวว่า ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ไม่เคยมีเสนียดไม่เคยมีโทษ พระสุทินกลั่นทบุตร ก่อเสนียด ก่อโทษขึ้นแล้ว ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะ แล้วได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ ทวยเทพชั้นดาวดึงษ์ ฯลฯ ทวยเทพชั้นยามา ฯลฯ ทวยเทพชั้นดุสิต ฯลฯ ทวยเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงแล้ว ก็กระจายข่าวกันต่อไปว่า ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ไม่เคยมีเสนียด ไม่เคยมีโทษ พระสุทินกลั่นทบุตร ก่อเสนียดก่อโทษขึ้นแล้วเพียงครั้งเดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศ ได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้^๔

๒) กรณีโอปปาติกะสิงภิกษุให้สวดปาติโมกข์โดยย่อได้

เรื่องแสดงไว้เกี่ยวกับอันตราย ๑๐ ประการขณะสวดปาติโมกข์ ความว่า ในสมัยนั้นพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อ เมื่อไม่มีอันตราย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อไม่มีอันตราย

^๔วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖/๒๕.

ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อ ภิกษุสงฆ์หมู่ใดยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอันตราย เรานุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อ”^๕ ในเรื่องยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อ นั้น อันตรายทั้งหลาย มีดังต่อไปนี้ พระราชาเสด็จมา โจรมาปล้น ไฟไหม้ น้ำหลาagma คนมามาก ผีเข้าสิงภิกษุ สัตว์ร้ายเข้ามา งูเลื้อยเข้ามา ภิกษุจะถึงแก่ชีวิต มีอันตรายแก่พรหมจรรย์ “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อในเมื่อมีอันตรายอย่างนี้ เมื่อไม่มีอันตราย ให้ยกขึ้นแสดงโดยพิสดาร” แม้เรื่องการปวารณาเมื่อมีอันตราย ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก็ให้ปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการสวดปาติโมกข์นั้น^๖

๓) กรณีที่ภิกษุถูกอมนุษย์สิงทรงอนุญาตให้รักษาด้วยวิธีพิเศษได้

ความเล่าว่า ในสมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้เพราะถูกอมนุษย์เข้าสิง (ผีปอบเข้าสิง) อาจารย์และอุปัชฌาย์ ช่วยกันรักษาภิกษุนั้น แต่ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ภิกษุนั้นเดินไปที่ร้านขายหมูแล้วกินเนื้อดิบ ดื่มเลือดสดๆ โรคอมนุษย์เข้าสิงของภิกษุนั้นจึงสงบ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเนื้อดิบ เลือดสด ในเมื่อมีโรคอมนุษย์เข้าสิง”^๗

๒.๒.๒ พระสูตรตันตปิฎก

หลักฐานที่ปรากฏชัดเจนเรื่องโอปปาติกะ เห็นได้ในหลายแห่งของพระสูตรตันตปิฎก เช่น ในกรณีของพระพรหมที่ทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ โดยเรื่องย่อกล่าวว่า ในครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาค ด้วยใจของตน ได้มีความดำริว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อการชวนชวนน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม” จึงหายไปจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค เปรียบประหนึ่งบุรุษมีกำลังเหยียดแขนออก หรือคู่แขนเข้าจะนั้น แล้วห่มอุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่งคุกเข่าเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับพลาทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม เพราะจักมีผู้รู้ธรรม”^๘

^๕วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๒๓๐.

^๖วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓๔/๓๗๗.

^๗วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๕.

^๘วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๕.

พระพุทธศาสนามีเรื่องทีกล่าวถึงโอปปาติกะไว้หลายแห่ง เพราะศาสนาดั้งเดิมก่อนที่พระพุทธองค์จะได้ตรัสรู้นั้น คือ ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีคำสอนเหล่านี้อยู่แล้ว เพียงแต่เน้นความเป็นอิตตา มีอยู่ เป็นอยู่ชั่ววันคืนของโอปปาติกะ แต่พระพุทธศาสนา เห็นว่า ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ที่ทำให้เกิดโอปปาติกะและความดับของโอปปาติกะ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่เหล่าเทวดาและพรหมทั้งหลาย ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อนปรินิพพาน ในระหว่างนั้นมีพระเถระเจ้าชื่อ อุปาณะ อยู่ถวายงานพิศเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้สั่งให้พระอุปาณะหลีกออกไปอย่ายืนขวางทาง เพราะเทวดาและพรหม ขอร้องจะเข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าบ้าง พระอนนทเถระเจ้าอยู่ด้วย ณ ที่นั้น เมื่อได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสเช่นนั้น จึงสงสัยและทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เทวดามีจิตเป็นอย่างไร มีสภาวะเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เทวดาจากหมื่นจักรวาล (๑๐ โลกธาตุ) มาขอเข้าเฝ้า ต่างก็กล่าวว่าพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานเร็วนักน่า เสียหาย สำหรับเทวดาที่ปราศจากกิเลสค้นหาแล้ว ผู้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน สกทาคามี หรือ พระอนาคามี ย่อมมีสติสัมปชัญญะอดกลั้น และกล่าวว่าสังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ พระพุทธเจ้าทรงแสดงประวัติแห่งเทวดาที่มาประชุมในครั้งนั้นแก่พระอนนท^๕

จากเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นเป็นการยกตัวอย่างเรื่องของโอปปาติกะที่มีความสัมพันธ์กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีทั้ง พรหม เทวดา มาร และโอปปาติกะยังได้ปรากฏในพระไตรปิฎกอีกหลายเล่ม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค

มีหลายตอนได้ระบุถึงวิญญานที่สัมผัส พระพุทธเจ้าโดยการพูดคุย โดยการให้เห็นด้วยตาเนื้อ หูเนื้อและญาณ เป็นต้น ดังนี้

๑) เทวตาสังยุตต์^{๖๖} ประมวลเรื่องเทวดา (โอปปาติกะ) ที่ไปเฝ้าทูลถามปัญหาต่อพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๘๑ สูตร หรือ ๘๑ ครั้ง และได้แสดงคำถามคำตอบไว้ด้วย

๒) เทวปุตตสังยุตต์^{๖๗} ประมวลเรื่องเทพบุตร (โอปปาติกะ) ที่ไปเฝ้าทูลถามปัญหาต่อพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๓๐ สูตร หรือ ๓๐ ครั้ง และได้แสดงคำถามคำตอบไว้ด้วย

๓) มารสังยุตต์^{๖๘} ประมวลเรื่องมาร (โอปปาติกะ) ซึ่งไปปรากฏภายในลักษณะต่างๆ กัน บางครั้งได้มีการโต้ตอบกับพระพุทธเจ้า บางครั้งมิได้พูดจากัน บางครั้งได้กล่าวภายิต มีทั้งหมด ๒๕ สูตร หรือ ๒๕ ครั้ง

^๕ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๐/๑๔๕.

^{๖๖}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑/๑.

^{๖๗}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๒/๘๗.

^{๖๘}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๓๕.

๔) พรหมสังยุตต์^{๑๓} ประมวลเรื่องพรหม (โอปปาติกะ) แสดงการที่พระพรหมมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสถามได้ตอบกัน มี ๑๕ สุตฺร หรือ ๑๕ ครั้ง

๕) ยักขสังยุตต์^{๑๔} ประมวลเรื่องยักข (โอปปาติกะ) ที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสได้ตอบ มีทั้งสิ้น ๑๒ สุตฺร หรือ ๑๒ ครั้ง

๖) สักกสังยุตต์^{๑๕} ประมวลเรื่องท้าวสักกะหรือพระอินทร์ (โอปปาติกะ) จอมเทพชั้นดาวดึงส์ที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ๒๕ สุตฺร หรือ ๒๕ ครั้ง

ข. ในทิมมิกาย มหาวรรค

ได้กล่าวถึงการสื่อสารกันระหว่าง เทวดา ยักข มาร พรหม กับพระพุทธเจ้า มี ๖ สุตฺร คือ มหาปทานสูตร^{๑๖} มหาปรินิพพานสูตร^{๑๗} ชนวลสูตร^{๑๘} มหาโควินทสูตร^{๑๙} มหาสมยสูตร^{๒๐} และสักกปัญหสูตร^{๒๑}

ค. ในอภิญญาสูตร ทิมมิกาย ปาฏิภวรรค

กล่าวถึงท้าวมหาราชทั้ง ๔ พร้อมบริวารยกทัพเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับ ณ เขาคิชฌกูฏ ถวายมนต์ชื่ออภิญญาปริตรเพื่อให้พุทธบริษัทสวดป้องกันตัวจากเหล่ายักษ์พาล^{๒๒}

ง. ในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ และเปตวัตถุ

รวมเรื่องเทวดาและเปรต^{๒๓} ในวิมานวัตถุรวมเรื่องเทวดาไว้ ๘๕ เรื่อง ในเปตวัตถุรวมเรื่องเปรตไว้ ๕๑ เรื่อง^{๒๔}

จ. ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก

มารเข้าสิงพรหมชั้นปาริสาชชา ให้ขัดขวางการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า^{๒๕} และการคุกคามของมาร ที่ไปเข้าทอ้งพระโมคคัลลานะ เพื่อทำลายท่านแต่ไม่เป็นผล^{๒๖} ตามที่พระพุทธเจ้า

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๕.

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗.

^{๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๗/๓๕๕.

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๕๔/๑-๕๖.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑-๒๔๐/๗๖-๑๘๐.

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓-๒๕๒/๒๐๕-๒๒๖.

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓-๓๓๐/๒๒๗-๒๕๘.

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑-๓๔๓/๒๕๙-๒๗๒.

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๔-๓๗๑/๒๗๓-๓๐๐.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕-๒๙๕/๒๑๕-๒๔๖.

^{๒๓} จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑-๑๒๘๕/๑-๑๖๕.

^{๒๔} จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑-๘๑๔๑๖๗-๓๐๐.

และพระอริยสาวกได้นำเรื่องนี้มาแสดงแก่พุทธบริษัท ประสงค์จะให้ทราบถึงความเป็นธรรมดา ธรรมชาติของโอปปาติกะที่มีอยู่จริง ย่อมมีวิชา ตัณหา อุปาทาน สัญญา เวทนา เช่นเดียวกับ มนุษย์ เพื่อให้พุทธบริษัทได้ทราบถึงธรรมะที่ได้ตรัสสั่งสอนแก่โอปปาติกะระดับต่างๆ ซึ่งโอปปาติกะเหล่านั้น ได้เข้าใจและบรรลุธรรมสูงขึ้นตามลำดับ มิให้พระภิกษุยึดถือเอา โอปปาติกะเป็นสรณะ หรือเป็นครูที่จะนำไปสู่มรรคผลนิพพาน ให้นับถือพระพุทธ พระธรรมเป็น ที่ตั้งแห่งสติ พุทธบริษัทฝ่ายฆราวาสยังต้องยึดถือเคารพ เมตตาต่อโอปปาติกะโดยการทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลไปให้ โดยการกราบไหว้เคารพสักการะ โดยการอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับ โอปปาติกะ กรรมเป็นเหตุปัจจัยภายในตน การได้รับอนุเคราะห์จากเทวดา เทพ พรหม ให้ได้รับความเจริญอยู่เสมอนั้นเป็นเหตุปัจจัยภายนอก มนุษย์ย่อมมีกรรมเป็นสมบัติ ของตน มาร เทวดา เทพ พรหม คอยช่วยเหลือตามความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน กรรมเป็นเหตุปัจจัยภายใน โอปปาติกะเป็นเหตุ ปัจจัยภายนอก

สรุปได้ว่า โอปปาติกะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎกมีหลายแห่ง ดังปรากฏในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค กล่าวถึงเทวดามีทั้งหมด ๘๑ สูตร เทพบุตร มีทั้งหมด ๓๐ สูตร มาร มีทั้งหมด ๒๕ สูตร พรหม มี ๑๕ สูตร ยักษ์ มีทั้งสิ้น ๑๒ สูตร ท้าวสักกะหรือ พระอินทร์ มีทั้งหมด ๒๕ สูตร, ในทีฆนิกายมหารวรรคมี ๖ สูตร เช่น มหาปทานสูตร สักกปัญหสูตร ท้าวมหาราชทั้ง ๔ พร้อมบริวาร, ในอาฏานาฏิยสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค, ในขุททกนิกาย วิมาน วัตถุ และเปตวัตถุ กล่าวถึงเทวดา ๘๕ เรื่อง และเปรตไว้ ๕๑ เรื่อง และในมัชฌิมนิกายมูลปัณณาสก์ กล่าวถึง การสนทนาระหว่างพระเจ้าปายาสีกับพระเถระเรื่องโอปปาติกะหลายกรณีด้วยกัน

๒.๓ ลักษณะของโอปปาติกะ

ในพระพุทธศาสนาเห็นว่าโอปปาติกะ มีอยู่หลายประเภทในภูมิหรือโลกที่ต่างกันไป กล่าวคือ วิญญูณฐิติ ๗ สัตตवास ๘ และโยนิหรือกำเนิด ๔ ดังนี้

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๘-๕๓๙.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๖-๕๑๒/๕๔๕-๕๕๐.

๒.๓.๑ วิญญาณฐิติ ๗

เป็นการจำแนกตามลักษณะของสัตว์มีสัญญาเป็นต้น ที่อยู่ของสัตว์อาจจำแนกได้เป็น ๗ ชนิด เรียกว่า วิญญาณฐิติ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ^{๒๗} ดังนี้

๑. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวกและวินิปาติกะบางพวก นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๑

๒. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกันแต่มีสัญญาอย่างเดียวกันคือ พวกเทพชั้นพรหมภิกขา (เทพผู้แนบเนื่องในหมู่พรหม) นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๒

๓. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกเทพชั้นอากัสสระนี้ เป็นวิญญาณฐิติที่ ๓

๔. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันคือ พวกเทพชั้นสุกัทธกะ (เทพผู้เต็มไปด้วยความงดงาม) นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๔

๕. สัตว์ทั้งหลายบรรลู่อาภาสานัญญาจนตณฺณ โดยกำหนดว่า “อาภาสหาที่สุดมิได้” เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิสัญญา ไม่กำหนดคนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๕

๖. สัตว์ทั้งหลายล่วงอาภาสานัญญาจนตณฺณ โดยประการทั้งปวงบรรลู่วิญญาณัญญาจนตณฺณ โดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๖

๗. สัตว์ทั้งหลายล่วงวิญญาณัญญาจนตณฺณ โดยประการทั้งปวง บรรลู่อกัญญัญญาจนตณฺณ โดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๗

๒.๓.๒ สัตตาวาส ๕

เป็นการจำแนกตามภพอันเป็นที่อยู่ของสัตว์จำแนกได้เป็น ๕ ชนิด เรียกว่า สัตตาวาส^{๒๘} ดังนี้

๑. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกันมีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวกและวินิปาติกะบางพวก นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๑

๒. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมภิกขา (เทพผู้แนบเนื่องในหมู่พรหม) เกิดในปฐมฌาน นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๒

๓. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นอากัสสระ นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๓

^{๒๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๕.

^{๒๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๑/๓๕๔.

๔. สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุภกนิหะ (เทพผู้เต็มไปด้วยความงดงาม) นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๔

๕. สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยอารมณ์ คือ พวกเทพชั้นอัสัญญัตตพรหม นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๕

๖. สัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาศาณัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญาไม่กำหนดคนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๖

๗. สัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากาศาณัญจายตนฌาน โดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๗

๘. สัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอาภิญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๘

๙. สัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอาภิญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวาสัญญานา สัญญายตนฌาน นี่เป็นสัตตาวาสที่ ๙

๒.๓.๒ โยนิ ๔

เป็นการจำแนกสัตว์ตามลักษณะการเกิด ๔ ประเภท^{๒๕} เรียกว่า โยนิหรือกำเนิด ๔ ได้แก่

๑. กำเนิดอณฺฑชะ (การเกิดในไข่) คือ เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด นี้เราเรียกว่า กำเนิดอณฺฑชะ

๒. กำเนิดชลพาชะ (การเกิดในครรภ์) คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ นี้เราเรียกว่า กำเนิดชลพาชะ

๓. กำเนิดสังเสทชะ (การเกิดในถ้ำโคลหรือที่ชื้นแฉะ) คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลาน้ำ ชากศพน้ำ ขนมมูก น้ำครำ หรือถ้ำโคล

๔. กำเนิดโอปปาติกะ (การเกิดผุดขึ้น) คือ เทวดา สัตว์นรก และเปรตบางจำพวก

ศัพท์ที่พระพุทธองค์ทรงใช้เรียก "สัตว์ที่ผุดเกิดขึ้น"ว่า "โอปปาติกะ" หรือ "อุปปาติกะ" ซึ่งเป็นประเภทการเกิดอีกแบบหนึ่งที่เป็นชีวิตหลังความตาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่ได้เกิดใหม่เป็นสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งทันที ก็ต้องเกิดเป็นโอปปาติกะบางชนิด โอปปาติกะ ที่ผุดเกิดขึ้นในโลกสวรรค์ ก็ชื่อว่าได้เกิดใน "สุคติ" คือ เกิดในสถานที่ที่ดี มีชื่อเรียกว่า เทพบุตร เทพธิดา มาร พรหม

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑

ส่วนโอปปาติกะที่ผุดเกิดขึ้นในอบาย ก็ชื่อว่าได้เกิดใน "ทุกติ" คือเกิดในสถานที่ไม่ดี มีชื่อเรียกว่า สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย^{๓๐}

๒.๔ ประเภทสุคติและทุกติ

จากจุดนี้เอง ทำให้มีการพัฒนาเรื่องโลกอย่างพิสดารในยุคต่อๆ มา โดยจัดแบ่งประเภทเป็นภูมิตั้งแต่ระดับต่ำสุดไปถึงระดับสูงสุด จนทำให้เกิดมีคำถามตามมาอีกว่า “ในความเป็นจริง ภูมิเหล่านั้นคืออะไรกันแน่ มีอยู่ในฐานะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม นอกจากนั้นพระพุทธศาสนา ยังมีหลักคำสอนเกี่ยวกับกำเนิดไว้ ๔ ประการ คือ

๑. อณูชะกะกำเนิด สัตว์เกิดในไข่ ฟักออกมาเป็นตัว

๒. ชลาพุชะกำเนิด สัตว์เกิดในครรภ์ คลอดออกมาเป็นตัว

๓. สังเสทชะกำเนิด สัตว์เกิดในถ้ำโคล หรือที่ขึ้นแฉะ

๔. โอปปาติกะกำเนิด สัตว์เกิดผุดขึ้น โตเต็มตัวทันที ได้แก่ เทวดา สัตว์นรก เปรต และมนุษย์ต้นกัป^{๓๑}

โอกาสโลก (โลกอันเป็นที่อยู่) ซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ มีสัตว์อาศัยอยู่มากมายหลายชนิด ในกำเนิด ๔ นั้น หมู่สัตว์ที่มีรูปร่างหยาบ เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และตายไป สามารถมองเห็นได้ แต่หลังจากตายไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจะไปไหน ข้อนี้ไม่มีใครสามารถมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อของมนุษย์ปุถุชน ไม่เพียงแต่มองไม่เห็นประจักษ์ชัดถึงคติ ของสัตว์กายหยาบผู้ตายลงเท่านั้น แม้การเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และตายไปของสัตว์ที่มีร่างกายละเอียด คือสัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด ตาเนื้อของมนุษย์ก็ไม่สามารถมองเห็นได้เช่นกัน มีหลักฐานแสดงว่า พระอริยเจ้าผู้บริสุทธิ์จากกิเลส สามารถมองเห็นหมู่สัตว์ที่มีกายละเอียดนี้ได้ ดังข้อความว่า “ท่านพระลัคนเถระและพระโมคคัลลานเถระได้ลงมาจากภูเขากิษฌณภู เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ท่านเห็นเปรตจิ้งแยม (ยืม) ออกมานิดหนึ่ง พระลัคนเถระจึงถามว่า ท่านแยมเพราะเหตุอะไร”^{๓๒}

ท่านพระโมคคัลลานเถระแม้จะถูกถามก็ไม่บอกสาเหตุแห่งการแยม เพราะกลัวว่าท่านพระลัคนเถระและคนเหล่าอื่นจะไม่เชื่อ เพราะเปรตเป็นสัตว์ที่มีร่างกายละเอียด คนทั่วไปมองไม่เห็น ท่านจึงขอตอบคำถามเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า เพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงเป็นพยาน

^{๓๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๓๑}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑.

^{๓๒}วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๒๘-๒๓๐/๒๒๐-๒๔๔.

ในเรื่องนี้ แม้พระพุทธเจ้าเองในวันที่ตรัสรู้ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นเปรตเช่นกัน แต่ไม่ตรัสบอกใคร เพราะทรงเกรงว่าคนอื่นไม่เชื่อ และการที่พวกเขาไม่เชื่อนั้นจะทำให้พวกเขาสูญเสียประโยชน์ เพราะมนุษย์ปุถุชนไม่สามารถมองเห็นได้เช่นกับพระองค์ พระพุทธเจ้ายังตรัสถึงกำลังสติปัญญาของพระองค์ว่า “ตถาคตย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดถึงหมู่สัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านั้นประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต...”^{๓๓}

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญเรื่องกำเนิด โดยเฉพาะ “โอปปาติกะกำเนิด” หมู่สัตว์ในชาลพุชะกำเนิด อันทชะกำเนิด และสังเสทชะกำเนิด เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และตายไป ย่อมปรากฏประจักษ์แก่ประสาทสัมผัส มนุษย์จึงเชื่อว่ามียุขจริง เป็นจริง เมื่อพูดถึงโลกคือหมู่สัตว์ในชาลพุชะกำเนิด อันทชะกำเนิด และสังเสทชะกำเนิด ย่อมสามารถเข้าใจกันได้ง่าย เพราะเคยประจักษ์แก่ประสาทสัมผัสมาแล้ว แต่เมื่อพูดถึงโลกคือหมู่สัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด คือ เทวดา สัตว์นรก เปรต และมนุษย์ต้นกัป มักมีคำถามตามมาว่า กำเนิดเหล่านั้นคืออะไร อยู่ที่ไหน มีการวิเคราะห์ไปในรูปแบบต่างๆ และเป็นไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเมื่อมีการนำทฤษฎีปรโลกลมาเทียบเคียง บางกลุ่มมีข้อสรุปว่า สัตว์ในโอปปาติกะกำเนิดก็คือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในปรโลกนั่นเอง แต่บางกลุ่มมีข้อสรุปว่า คำว่า “ปรโลก” ไม่ได้หมายถึงโลกของสัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด แต่เป็นโลกของมนุษย์ที่จะถึงในวันข้างหน้า ข้อสรุปทั้ง ๒ นี้สามารถนำมาเชื่อมต่อกันได้ เมื่อมีการตีความหมายของคำว่า “ปรโลก” เป็น ๒ นัย คือ

๑. ปรโลก หมายถึง โลกหน้า คือสถานที่ที่มนุษย์และสัตว์อื่นที่ยังมีกิเลสต้องไปเกิดหลังการตายจากความเป็นมนุษย์หรือความเป็นสัตว์นั้นๆ

๒. ปรโลก หมายถึง โลกอื่น คือสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ในแต่ละกำเนิด โลกของสัตว์ในชาลพุชะกำเนิด เป็นโลกอื่นของสัตว์ในอันทชะกำเนิด สังเสทชะกำเนิด และโอปปาติกะกำเนิด ในขณะเดียวกัน โลกของสัตว์ในอันทชะกำเนิด เป็นโลกอื่นของสัตว์ในชาลพุชะกำเนิด สังเสทชะกำเนิด และโอปปาติกะกำเนิด สัตว์ในแต่ละกำเนิดก็จะมองสัตว์ในกำเนิดอื่นจากกำเนิดของตนว่า “เป็นโลกอื่น” อย่างนี้^{๓๔}

^{๓๓} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), *กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๙๓-๙๔.

^{๓๔} พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนดรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓).

คำว่า “ภูมิของโอปปาติกะ” ในงานวิจัยนี้ หมายถึง แดนเป็นที่อยู่ของโอปปาติกะแต่ละประเภท มี ๒ ฝ่าย คือ สุกตฺติ หมายถึงโอปปาติกะจำพวก เทวดาและพรหม ฝ่ายที่ ๒ คือ ทุกตฺติ หมายถึง โอปปาติกะจำพวกสัตว์ที่เกิดในอบายภูมิ คือ นรก เปรตและอสุรกาย และโอปปาติกะเหล่านี้ มีภูมิเป็นแดนที่อยู่ของตน ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ความหมายของคำว่าภูมิ

คำว่า ภูมิ หมายถึง พื้นเพ,พื้น,ชั้น,แผ่นดิน,ชั้นแห่งจิต,ระดับจิต,ระดับชีวิต มีรูปวิเคราะห์ว่า ภาวนติ เอตฺถาติ ภูมิ มีความหมายว่าสถานที่อยู่ของสัตว์ พระอนุรุทธาจารย์^{๓๕} ได้แสดงจิตตามภูมิชั้นไว้ ๔ ประเภท คือ (๑) กามาวจรจิต หมายถึงจิตที่เป็นไปในกามภูมิ ๑๑ ชั้น (๒) รูปาวจรจิต หมายถึงจิตที่เป็นไปในรูปภูมิคือพรหมโลก ๑๖ ชั้น (๓) อรูปาวจรจิต หมายถึงจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิคือพรหมอรูปภูมิทั้ง ๔ ชั้น (๔) โลกุตตรจิต หมายถึงจิตที่พ้นจากโลก ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง ความจริงก็คือจิตของผู้บรรลุนิพพานซึ่งอยู่ในกามภูมิและภูมิอื่นๆ โดยสรุป ภูมิมี ๒ ประเภท คือ

๑. ฐานภูมิ ที่อยู่ของสัตว์โลก ได้แก่ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ

๒. อวตธานภูมิ สภาวะของจิต ได้แก่ โลกุตตรภูมิ (โลกุตตรจิต)^{๓๖}

ภูมิเป็นสถานที่ซึ่งสรรพสัตว์ทั้งหลายจะต้องไปตามบุญกรรม ที่ได้กระทำมาในอดีตกาลผ่านมานับไม่ถ้วน แม้ผู้ที่ไม่นับถือพระพุทธศาสนา ถ้าหากทำความดีก็สามารถไปยังภูมิต่าง ๆ ได้ แต่ก็มีเพียง ๓ ภูมิเท่านั้น คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ดังที่มีปรากฏ ในคัมภีร์คือเรื่องของอาฬารดาบสและอุทกดาบส^{๓๗} ซึ่งเคยเป็นอาจารย์สอนเจ้าชายสิทธัตถะก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ท่านได้ไปเกิดยังพรหมโลก ถึงแม้ว่าจะไปเกิดยังภูมิทั้ง ๓ แต่ก็ไม่มีทางสิ้นสุดในการเวียนว่ายตายเกิดไปได้ ส่วนพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่โสดาบันบุคคล สกทาคามีบุคคล และอนาคามีบุคคลถึงยังมีการเวียนว่ายตายเกิด แต่ก็มีส่วนที่พิเศษแตกต่างจากบุคคลเหล่านี้เป็นอย่างมาก คือพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา เช่น พระโสดาบันบุคคลถึงไปเกิดในกามาวจรภูมิ ก็จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ภูมิอย่างต่ำสุดก็จะเกิดเป็นมนุษย์และก็จะเวียนว่ายตายเกิดอีกเพียง ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง หลังจากนั้นท่านก็จะประพฤติปฏิบัติต่อไป

^{๓๕}พระอนุรุทธาจารย์เป็นพระเถระชาวลังกา มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นผู้แต่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, ปรมัตถวินิจัย, นามรูปปริจเฉท (ดูรายละเอียดบทนำในอภิธรรมสงคห-อภิธรรมสงคหฎีกา, หน้า ๓๒).

^{๓๖}อภิสงคห. (บาลี) ๓/๑, วิกาวินิฎฎิกา (บาลี) ๓/๑๖๗, พระคันธสาราภิวงศ์, แปล อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศาลกุด, ๒๕๔๖), หน้า ๒, ๑๕๔-๑๖๑.

^{๓๗}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕-๑๖.

จนสามารถหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด คือทำลายกิเลสทั้งหลายได้สิ้นเชิง โดยเฉพาะภูมิสุดท้ายคืออปริยาปนภูมิหรือโลกุตตรภูมินั้นในศาสนาอื่นไม่มี มีในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะผู้ที่ไปถึงภูมินี้ได้จะต้องหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกจะมีนิพพานเป็นที่สุด ตัดขาดวัฏสงสารได้ ท่านเปรียบเทียบว่าผู้ที่บรรลุอรหัตผลเมื่อนิพพานแล้วก็เหมือนกับไฟที่หมดเชื้อจะไม่มีการลุกโพล่งขึ้นมาอีกฉะนั้น^{๓๘}

ประเภทของภูมิในพระพุทธศาสนา

กามาจรภูมิ หมายถึงชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม คือ ขันธ ชาติ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องอยู่ในภูมินี้ ในระหว่างนี้ หมายถึง อเวจีนรก จนถึงเหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เป็นภูมিরะดับจิตที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือมีความเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ มีทั้งหมด ๑๑ ภูมิ ได้แก่

๑) มนุษย์ภูมิ^{๓๙} หมายถึงสถานที่เกิดของมนุษย์ คือ ชมพูทวีป ปุพพิทธทวีป อปรโคยานทวีป และอุตตรกุรุทวีป ในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาได้พรรณนาที่อยู่ของมนุษย์ไว้ว่า มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ มีนคร ๘๔,๐๐๐ นคร มีกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง และมีแคว้นคาม นิคม ชนบท เหมาะสมกับนครเหล่านั้น เรียงรายด้วยแม่น้ำที่ไหลไปหลายพันสาย สมบูรณ์ด้วยอุทยานและป่าไม้ บรรดาทวีปทั้ง ๔ นั้น ชมพูทวีปมีเนื้อที่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ อเวจีมหานรกก็เหมือนกัน เมืองของท้าวสักกะในดาวดึงส์เทวโลกก็เหมือนกัน ปุพพิทธทวีป มีเนื้อที่ ๕,๐๐๐ โยชน์ อุตตรกุรุทวีปมีเนื้อที่ ๘,๐๐๐ โยชน์ อปรโคยานทวีปมีเนื้อที่ ๗,๐๐๐ โยชน์ พวกมนุษย์ชาวชมพูทวีปไม่มีกำหนดอายุ บางคราวมีอายุ ๑ อสงไขยกับบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ที่เป็นเช่นนั้นเพราะบางคราวมีศีลดี บางคราวทุศีล ในเวลาที่มีศีลดีอายุก็มาก เวลาทุศีลอายุ ก็สั้น พวกมนุษย์ชาวปุพพิทธทวีปมีอายุ ๗๐๐ ปี พวกมนุษย์ชาวอปรโคยานทวีปมีอายุ ๕๐๐ ปี พวกมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปมีอายุ ๑,๐๐๐ ปี

^{๓๘}ที.ปา (ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๕, พระสังฆมณฑลสังฆมณฑล, ปรมัตถสังคหะ มหาอภิธรรมคถาสังคหะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐), หน้า ๖๗-๗๓.

^{๓๙}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๑/๕๖๕-๕๗๒.

๒) สวรรค์ภูมิ หมายถึง เมืองของเทวดา มีสถานที่อันเป็นทิพย์ มีหุทิพย์ และมีอาหารทิพย์^{๔๐} เหล่าเทวดามีวิมานที่อยู่อาศัยเกิดมาจากบุญกุศลที่ตนได้ทำมา ด้วยการให้ทาน รักษา ศีลและเจริญภาวนา^{๔๑} โลกสวรรค์นั้นแบ่งออกเป็น ๒๖ ชั้น โดยแยกเป็นสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น รูปาวจร ๑๖ และชั้นอรุฬาวจร ๔ สวรรค์ภูมิในที่นี้หมายถึงสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น^{๔๒} ได้แก่

ก. จาตุมหาราชิกาภูมิ คือ สวรรค์ที่มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครอง สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่ตอนกลางแห่งภูเขาสินธูราช มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครอง คือ ท้าวธตรฐมหาราชทรงมีอำนาจปกครองทางทิศตะวันออก และทรงเป็นอธิบดีปกครองหมู่คนธรรพ์ ท้าววิรูปักษ์มหาราชทรงมีอำนาจปกครองทางทิศใต้ และทรงเป็นอธิบดีปกครองหมู่กุมภัณฑ์ ท้าววิรูปักษ์มหาราช ทรงมีอำนาจปกครองทางทิศตะวันตก และทรงเป็นอธิบดีปกครองหมู่นาค ท้าวเวสสุวรรณมหาราชทรงมีอำนาจปกครองทางทิศเหนือ และทรงเป็นอธิบดีปกครองหมู่ยักษ์^{๔๓} ชั้นจาตุมหาราชิกานี้ ยังมีเทวดาที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของท้าวมหาราชทั้ง ๔ อีก ๘ จำพวก^{๔๔} ดังนี้

๑) ปัพพัตถุฏเทวดา คือ เทวดาที่อาศัยอยู่บนภูเขาทั้งหลาย

๒) อากาศฐุฏเทวดา คือ เทวดาที่อาศัยอยู่ในอากาศ

๓) จิฆทาปโทสถเทวดา คือ เทวดาที่มีความเพลิดเพลินในการบริโภคกามคุณ จนลืมบริโภคอาหารแล้วจุติ (ตาย) ไป

๔) มโนปโทสถเทวดา คือ เทวดาที่มีคุณธรรมน้อย มีปกติจุติไปด้วยอำนาจแห่งความโกรธ

๕) สัตวลาหเทวดา คือ เทวดาที่มีหน้าที่ทำอากาศเย็นให้เกิด

๖) อุณหวลาหเทวดา คือ เทวดาที่มีหน้าที่ทำอากาศร้อนให้เกิด

๗) จันทิมเทวดา คือ เทวดาที่มีวิมานอยู่ในบริเวณจันทรมณฑล

๘) สุริยเทวดา คือ เทวดาที่มีวิมานอยู่ในบริเวณสุริยมณฑล

^{๔๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔๐.

^{๔๑}พ.วิ.อ. (บาลี) ๑-๑๓๕/๕-๗๗, พ.วิ.อ. (ไทย) ๒๖/๑-๑๒๕/๑-๑๖๕.

^{๔๒}ถ.ม. (บาลี) ๑๕/๑๐๘๑/๓๖๕, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๐๒๓/๕๑๔-๕๑๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๐-๖๗๑, ชินา.ฎีกา (บาลี) ๘๓-๘๑, วิสุทฺธิ.๑/๑๖๒/๒๔๕.

^{๔๓}พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐) หน้า ๗๗-๘๔, กรมศิลปากร, ไตรภูมิพระร่วงของพระญาติไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕) หน้า ๕๘-๑๐๐.

^{๔๔}ถ.ข. (บาลี) ๑๗/๕๕๐/๒๑๖, ถ.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๗๑.

ปัจจัยให้ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชนั้น เพราะเป็นผู้มีหิริ โอตตปปะ ละอาย และเกรงกลัวบาปอกุศลกรรม ประกอบกุศลกรรม มีการถวายข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องอุปโภค ที่นอน ที่นั่ง ที่พัก และอุปกรณ์แก่ประทีป^{๕๕} เสวยสมบัติอันเป็นทิพย์ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ รสทิพย์ และโภกฐัพพะทิพย์ อันเป็นทิพย์จนสิ้นอายุขัย^{๕๖}

เทวดาที่ได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชนั้น มีปรากฏให้เห็นใน ปฐมปิฐวิมาน ทุติยวิมาน ตติยวิมาน จตุตถปิฐวิมาน กุณฺชรวิมาน ปฐมนาววิมาน ทุติยนาววิมาน ตติยนาววิมาน ปถวีวิมาน คิลทกขิณวิมาน ปฐมปติพพาวิมาน ทุติยปติพพาวิมาน ปฐมสุณิสาวิมาน ทุติยสุณิสาวิมาน บัลลังกวิมาน และเสริสสกวิมาน

ปัจจัยที่ให้ไปบังเกิดเพราะได้ทำบุญถวายทานอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปนี้ ๑) อาหาร บิณฑบาต เช่น ข้าว โภชนาหาร ๒) การถวายตั้ง ๓) การถวายผ้า ๔) ถวายน้ำสำหรับดื่มจัน ๕) ถวายน้ำสำหรับล้างเท้า ๖) ถวายประทีป คือ เทียน ๗) ถวายเมล็ดงา ๘) ถวายขนมกุมมาส และ ๙) ถวายสลากภัต

ข. ดาวดึงส์ภูมิ^{๕๗} คือ สวรรค์อันเป็นแดนแห่งเทพ ๓๓ ซึ่งมีท้าวสักกะเป็นใหญ่ สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุ เป็นภูมิที่อยู่ของเทวาริบดี ๓๓ พระองค์ ภายใต้การปกครองของ ท้าวอมรินทราธิราชผู้ทรงธรรม มีสุทนต์สนครตั้งอยู่กลางยอดเขา ปราศรัยปราสาทล้วนแล้วด้วย รัตนะอันเป็นทิพย์ แวดล้อมด้วยกำแพงแก้ว มีประตูลิขิต ๑,๐๐๐ ประตู มีรัศมีสว่างไสวอยู่เหนือ ประตูทุกบาน กลางสุทนต์สนครมีไพชยนต์ปราสาทพิมาน ประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นที่ประทับของท้าวอมรินทราธิราช ปกครองเทพบุตรเทพธิดาในดาวดึงส์และจาตุมหาราชิกา ในสวรรค์ชั้นนี้มีอุทยาน ๔ แห่ง คือ นันทวัน จิตรลดาวัน มิสกวัน และปารุสกวัน อยู่ในทิศ ทั้ง ๔ แต่ละอุทยานมีสระโบกขรณีแห่งละ ๒ สระ^{๕๘}

ปัจจัยสำคัญให้ไปบังเกิดเป็นท้าวสักกะ เพราะบำเพ็ญวัตรบพ ๗ ประการตลอดชีวิต กล่าวคือ เลี้ยงมารดาบิดา, ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ในตระกูล, พุดจาแต่คำอ่อนหวาน, ไม่พุดคำส่อเสียด, มีจิตปราศจากความตระหนี่, พุดแต่คำสัตย์, ไม่โกรธ ถ้ามีความโกรธเกิดขึ้น ก็กำจัดโดยฉับพลัน^{๕๙} อนึ่ง บุคคลผู้มีหิริ โอตตปปะ ละอายและเกรงกลัวต่อบาปอกุศลกรรม

^{๕๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๔๓๖.

^{๕๖}อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕.

^{๕๗}ถ.ส. (บาลี) ๑๕/๕๐/๕๘, ถ.ส. (ไทย) ๑๕/๕๐/๕๖, ถ.ส.อ. (บาลี) ๑/๕๐/๑๐๓.

^{๕๘}ถ.ส. (บาลี) ๑๕/๕๑/๕๘, ถ.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๕๗, ถ.ส.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๑๐๔.

^{๕๙}ถ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖-๒๕๘/๓๗๕-๓๗๘.

ชวนขยายบำเพ็ญวัดตบ ๗ ประการ จึงทำให้ได้สมบัติเป็นท้าวสักกะ เป็นใหญ่ในหมู่เทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ และบุคคลที่ประกอบความดีจะไปบังเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ เสวยสมบัติอันเป็นทิพย์จนสิ้นอายุ ส่วนเทวดาที่ได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ปรากฏ เช่น ในทาสีวิมาน ลขุมวิมาน อาจามทาศิกาวิมาน จันฑาลีวิมาน ภัททิติถิกาวิมาน โสณทินนาวิมาน อุโบสถาวิมาน สุนิทธาวิมาน เป็นต้น

ค. ยามาภุมิ คือ สวรรค์ที่เป็นแดนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่กลางนภากาศเหนือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระสยามเทวาธิราชทรงเป็นเทวาธิบดี ในชั้นนี้มีเทวดาประเภทอากาศัญญูเทวดาประเภทเดียวิ มีปราสาทวิมานล้วนแล้วไปด้วยเงินและทอง มีอุทยานทิพย์และสระโบกขรณีอันเป็นทิพย์อยู่มากมายเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แต่ประณีตสวยงามกว่ามาก ในสวรรค์ชั้นนี้ไม่ปรากฏแสงของพระอาทิตย์หรือแสงของพระจันทร์ เทวดาทั้งหลายมองเห็นกันและกัน การที่จะรู้กลางวันและกลางคืน รู้ได้จากดอกไม้ทิพย์ที่มีอยู่ในสวรรค์นั่นเอง หากดอกไม้ทิพย์บานก็เป็นสัญลักษณ์ให้รู้ว่าเป็นเวลากลางวัน หากดอกไม้ทิพย์ร่วงก็เป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นเวลากลางคืน^{๕๐}

ง. ดุสิตาภุมิ คือ สวรรค์ที่เป็นแดนแห่งเทพผู้เฝ้าด้วยสิริสมบัติของตน สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่ในนภากาศเหนือสวรรค์ชั้นยามาส่งขึ้นไปอีก เป็นที่สถิตอยู่ของผู้ที่มีความยินดีอยู่เป็นนิตย์ โดยมีพระสันตคุติเทวาธิราชทรงเป็นอธิบดี ในสวรรค์ชั้นนี้มีวิมาน ๓ ชนิด คือ รัตนวิมาน สุวณณวิมาน และรชตวิมาน สวรรค์ชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่ของเทพบุตรโพธิสัตว์ ทุกพระองค์ ก่อนที่จะมาอุบัติในมนุษยโลกเพื่อตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ดุสิตสวรรค์ เป็นภพที่สถิตอยู่แห่งปวงเทพเจ้าทั้งหลายผู้สนใจในธรรม สวรรค์ชั้นดุสิตนี้จึงเป็นสถานที่อยู่ ของเหล่าเทพที่มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ มีจิตใจสูงส่งด้วยคุณธรรม^{๕๑}

จ. นิมมานรดีภุมิ คือสวรรค์ที่เป็นแดนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต เป็นสวรรค์ที่มีความเพลิดเพลินในกามคุณที่เนรมิตขึ้นตามความพอใจของตนเอง สวรรค์ชั้นนี้อยู่เหนือสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นที่สถิตอยู่ของปวงเทพ ผู้มีความยินดีเพลิดเพลินในกามคุณอารมณ์ ที่เนรมิตขึ้นตามความพอใจของตนเอง มีท้าวนิมิตเทวาธิราชทรงเป็นอธิบดี มีวิมาน อุทยาน และสระโบกขรณี เป็นต้นเหมือนกับดุสิตาภุมิทุกอย่าง แต่สวยงามและประณีตกว่า ทุกๆ วิมาน จะมีกำแพงแก้วและ

^{๕๐}พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐), หน้า ๘๕-๑๐๐, พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๕), **ภูมิวิลาสินี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๔), หน้า ๓๔๕-๓๕๐.

^{๕๑}พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๑.

กำแพงทองล้อมรอบ พื้นภูมิภาคลี้เป็นทองคำบริสุทธิ์ราบเรียบเสมอกัน เทวดาในชั้นนี้มีรัศมีรุ่งเรือง เปล่งออกมาจากกายทิพย์ของตน หากมีความปรารถนาจะเสวยสุข ด้วยกามคุณใด ก็เนรมิตได้เอง ตามความพอใจของตน

จ. ปณิรมิตวสวัตติภูมิ คือ สวรรค์ที่เป็นแดนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่มีผู้เนรมิตให้ สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นนิมมานรดี เป็นที่สถิตอยู่ของเทพที่มีความยินดีในกามคุณอารมณ์ที่ผู้อื่นเนรมิตให้ ตามความต้องการของตน มีปราสาทวิมาน สระโบกขรณี และอุทยานที่สวยงามวิจิตรยิ่งกว่าสวรรค์ทุกชั้นข้างต้น ในชั้นนี้มีเขตการปกครอง ๒ แดน คือ แดนของเทวดาและแดนของมาร โดยแดนของเทวดาเป็นที่สถิตอยู่ของเทวดาที่เป็นสัมมาทิฐิ มีท้าวปณิรมิตเทวราชทรงเป็นอธิบดี ส่วนแดนของมารเป็นที่สถิตอยู่ของเทวดาที่เป็นมิฉาทิฐิ มีท้าวปณิรมิตวสวัตติมารทรงเป็นอธิบดี เทวดาทั้งสองแดนนี้มีเขตแดนกันระหว่างกลาง ต่างฝ่ายต่างอยู่ เทวดาที่มาอุบัติในสวรรค์ชั้นนี้ต่างก็เสวยทิพย์สมบัติที่ประณีตกว่าสวรรค์ชั้นอื่นๆ เมื่อมีความต้องการเสวยกามคุณ พวกเทวดาผู้รับใช้ก็จัดการเนรมิตให้ตามความประสงค์^{๕๒}

ข้อสังเกตของผู้วิจัยการจุดของโอปปาติกะประเภทเทวดา

คำว่า “เทวดา”^{๕๓} หมายถึง หมู่เทพ, หรือชาวสวรรค์ เป็นคำรวมเรียกชาวสวรรค์ทั้งเพศชาย (บุริสวิมาน) และเพศหญิง (อิตถิวิมาน) และอาศัยอยู่ในภพภูมิของผู้ที่เคยสร้างคุณงามความดี เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อหมดอายุจากมนุษย์แล้ว ก็จุติไปเกิดในวิมานของเทพบุตร และ เทพธิดา อันประกอบด้วย ความอานุภาพ แห่งสุจริตกรรม วิจิตรด้วยสีและสัณฐานพร่างพรุ้งพร้อมด้วยรัตนะต่างๆ ซึ่งเรียกว่า “วิมาน” เพราะประกอบด้วย ความพิเศษโดยขนาดที่วัดมี ๑ โยชน์ ๒ โยชน์ เป็นต้นและ เพราะควรแก่การนับว่าพิเศษโดยเหตุที่ประกอบด้วยความงดงามหาที่เปรียบมิได้

เทวดามีลักษณะที่เด่นและแตกต่างจากมนุษย์ คือ เทวดามีรัศมี มีสมบัติ มีวิมาน เป็นที่อยู่อาศัยและเกิดขึ้นเองจากกุศลกรรมในวิถีทางต่างๆ กันในอดีตชาติสามารถเนรมิตจำแลงกายได้อยากได้สิ่งใดก็เนรมิต เหมือนเช่นในมหาเวสสันดรชาดก ได้กล่าวถึงท้าวสักกเทวราชว่า ทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ให้ปรากฏแก่สองกษัตริย์นั้น^{๕๔}

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

^{๕๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๖๐.

ส่วนลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ของเทวดา มีความสุขสบายด้วยประการต่างๆ ไม่จำเป็นต้องต่อสู้ดิ้นรน ไม่ต้องปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน หากบุคคลมีความปรารถนาที่จะจุติเป็นเทวดาในปัจจุบันชาติ ก็จะต้องบำเพ็ญหรือทำความดีประการต่างๆ เช่น ทำทาน ทำบุญกุศล อบรมจิตเจริญภาวนาและบำเพ็ญสมาธิ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เทวดาในพุทธศาสนา มิได้เป็นอมตะและมิได้ทรงสภาพนิรันดร์ยังคงอยู่ภายในกฎแห่งกรรมทุกองค์ เมื่อใด ที่หมดผลแห่งกรรมก็จะจุติทันที เป็นที่น่าสังเกตว่าความคิดเกี่ยวกับเทวดาจะปรากฏในคัมภีร์สุดตันตปิฎกโดยได้กล่าวถึงลักษณะของเหล่าเทวดาว่า ได้เข้ามาบนบ่อน้ำมันสการพระพุทธรูปเจ้าซึ่งทรงแวดล้อมด้วยบรรดามนุษย์เพื่อสดับพระธรรมเทศนา ในบางครั้งพวกเทวดาก็จะไปเข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาต่างๆ ต่อพระพุทธรูป จากกรณีเช่นนี้จะเห็นว่าพระพุทธรูปเจ้านั้น ทรงเด่นกว่าเทวดาทั้งปวง และพระพุทธรูปก็ดี พระอรหันต์ก็ดี ในพระพุทธศาสนายกย่อง ว่าเป็น “วิสุทธิเทพ” คือ เป็นเทวดาโดยบริสุทธิ์ เค้นกว่าเทวดาทั้งหลาย นอกจากนั้น เทวดายังมีลักษณะพิเศษกว่ามนุษย์ทั้งปวง ทั้งในแง่กายภาพที่ละเอียด ประณีตกว่า เช่น อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่หรือวิมาน การสัญจรไปมาก็สะดวกกว่ามนุษย์ ฉะนั้น ผู้ที่เสวยภพเป็นเทวดา จึงเป็นอยู่ด้วยของทิพย์ทุกอย่าง มีร่างกายปกติเหมือนคนหนุ่มสาว ไม่แก่ ไม่ชรา เป็นต้น หากหมดบุญกุศล ก็จะจุติในทันทีไม่รอช้า และไม่ปรากฏสภาพเหมือนมนุษย์และสัตว์ต่างๆ ในโลกนี้ นอกจากนี้ เทวดาก็ไม่ปรากฏว่ามีครอบครัวหรือญาติมิตร แต่มีบริวารคงมีแต่ลักษณะเด่นเฉพาะตนและมีวิมานเฉพาะตนเท่านั้น ไม่เอื้อเพื่อให้แก่เทวบุตรและเทวธิดาตนใดไปอาศัยอยู่รวมวิมานด้วยเลย^{๕๕}

จากการศึกษาพบว่า เทวดาจะสิ้นอายุจากสวรรค์เพราะเหตุ ๔ ประการ^{๕๖} ดังนี้

- ๑) อายุขยยะ ได้แก่ สิ้นชีวิตตามอายุในสวรรค์ชั้นนั้น
- ๒) ปุญญขยยะ ได้แก่ สิ้นชีวิตก่อนถึงกำหนดอายุในสวรรค์ชั้นนั้น
- ๓) อาหารขยยะ ได้แก่ สิ้นชีวิตเพราะสนุกจนลืมกินอาหาร
- ๔) โกรธขยยะ ได้แก่ สิ้นชีวิตเพราะความโกรธ เมื่อเทพดาโกรธ หัวใจก็จะกลายเป็นไฟไหม้ตนเอง

สรุปได้ว่า โอปปาติกะ ซึ่งจุติเป็นเทวดาในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นนี้ พบว่า เทวดาที่ไปบังเกิดในชั้นที่ ๑ คือ จาคุมมหาราช และชั้นที่ ๒ คือ ดาวดึงส์ มีเป็นจำนวนมาก เพราะว่าได้บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุในระดับต้นๆ ได้แก่ ถวายอามิสทาน เช่น ข้าว น้ำ อาหาร เสื้อผ้า ดอกไม้ เป็นต้น และปฏิบัติบูชา คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมที่ตนได้ยินได้ฟังแล้ว ตลอดจนการปฏิบัติความดีอื่นๆ เช่น ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ มีจิตศรัทธาในพระรัตนตรัย เป็นต้น จึงทำให้บังเกิดเป็นเทวดา

^{๕๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๑.

^{๕๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๒-๑๓, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๖-๑๗.

ในชั้นดังกล่าวได้ ส่วนตั้งแต่ชั้นยามา คุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี ๔ ชั้นนี้ มีเฉพาะเทวดาที่ได้ปฏิบัติธรรมและได้ตั้งความปรารถนาไว้เท่านั้น ไม่สาธารณะทั่วไป

๒.๔.๓ โอปปาติกะที่จุติในอบายภูมิ

โอปปาติกะที่เกิดใน อบายภูมิ ซึ่งอบายภูมิหมายถึงภูมิที่ปราศจากความเจริญ มี ๓ ประเภท ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน ในงานวิจัยนี้ จะไม่กล่าวถึงดิรัจฉาน กำหนดสัตว์ดิรัจฉาน เพราะไม่ใช่โอปปาติกะ มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๔.๓.๑ นิรยภูมิ^{๕๗}

นิรยภูมิ คือ นรกหรือภูมิที่ไม่มีความสุขความเจริญ,ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย เหล่าสัตว์ที่อุบัติในโลกนี้มีความเป็นอยู่ที่ทุกข์ทรมานโดยวิธีต่างๆ ความทุกข์จะสาหัสหรือไม่สุดแต่กรรมจะนำไปบังเกิดในนรกขุมใด โลกนรกนี้มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล มี ๘ ขุม^{๕๘} ดังต่อไปนี้

๑) สัตว์ชีวนรก เป็นโลกของสัตว์นรกที่ไม่มีวันตาย เมื่อถูกทรมานจนตายแล้วก็กลับฟื้นขึ้นใหม่อีกจนกว่าจะสิ้นกรรม

๒) กาฬสุตตนรก เป็นโลกของสัตว์นรกที่ถูกลงโทษโดยเอาเลื่อยมาเลื่อยหรือเอาขวานมาผ่าหรือเอามีดคนรามาเลื้อนตามเส้นด้ายดำที่ตีไว้เป็นรอย

๓) สังฆาตนรก เป็นโลกของสัตว์นรกที่ถูกภูเขาลูกกดขี่ร่างกายให้ได้รับความทุกข์ทรมานอยู่ตลอดเวลา

๔) โรรูนรก เป็นโลกของสัตว์นรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญครางเพราะถูกเปลวไฟเผาไหม้

๕) มหาโรรูนรก เป็นโลกของสัตว์นรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญครางมากมาย เพราะถูกเปลวไฟนรกแลบเข้าไปในทวารทั้ง ๕ เผาไหม้ทั้งข้างนอกและข้างใน

^{๕๗} กรมศิลปากร, *ไตรภูมิพระร่วงของพระญาลิไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา ๒๕๐๕), หน้า ๑๖-๑๘.

^{๕๘} ธีปนีฎีกา (บาลี) ๔/๑๘๓, อภิ.วิ. มูลฎีกา (บาลี) ๗๖, พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ฌาณวโร ป.ช. ๕), *ภูมิวิลาสินี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๔), หน้า ๗๐-๑๐๔ ; กรมศิลปากร, *โลกทิปถสารฉบับหอสมุดแห่งชาติ*, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓; พระธรรม ธีรราชมหามุนี (วิลาศ ฌาณวโร ป.ช. ๕), *โลกทิปนี*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕-๒๖.

๖) **ตาปนนรก** เป็นโลกของสัตว์นรกที่ถูกเสียบไว้บนปลายหลาวแล้วย่าง ให้เราร้อนจนกว่าจะสิ้นกรรมชั่ว

๗) **มหาตาปนนรก** เป็นโลกของสัตว์นรกที่เต็มไปด้วยความเราร้อนมากมาย เหลือประมาณ จากกำแพงเหล็กถูกเป็นไฟ ภูเขาเหล็กถูกเป็นไฟ ถูกลายนินยบาลถืออาวุธต่างๆ ที่ถูกแดงเป็นไฟทิ่มแทงสัตว์นรกเหล่านั้นให้ได้รับความทุกข์ทรมานจนกว่าจะสิ้นกรรม

๘) **อเวจีนรก** เป็นโลกของสัตว์นรกที่ได้รับความทุกข์อย่างหนักที่สุดตลอดเวลา เป็นนรกที่ปราศจากคลื่น ไม่มีการหยุดพักแม้สักระยะเวลาหนึ่ง เหมือนนรกขุมอื่นๆ

นรกทั้ง ๘ ขุมนี้เรียกว่ามหานรก^{๕๕} แต่ละขุมยังมีนรกขุมเล็กเป็นบริวารชั้นใน ชื่อว่าอุสสทนรก ล้อมรอบอีก ๔ ทิศ ทิศละ ๔ ขุม รวม ๑๖ ขุม นอกจากนั้นยังมีนรกขุมเล็กตั้งอยู่ ล้อมรอบมหานรก เป็นบริวารชั้นนอกในทิศทั้งสี่อีกทิศละ ๑๐ ขุม มีชื่อเรียกว่า ขมโลกนรก ในสถานที่ที่มีการลงโทษหนักเบาแตกต่างกันตามชั้นของนรกนั้น ๆ มีนรกขุมพิเศษชื่อโลกันตนรก นรกขุมนี้เป็นขุมที่ยิ่งใหญ่ อยู่ระหว่างโลกจักรวาลทั้งสาม ช่องว่างระหว่างโลกจักรวาลทั้งสามนี้เป็นสถานที่ตั้งโลกันตนรก มีสภาพมืดมน ไม่มีแสงอาทิตย์และแสงจันทร์สาดส่องไปถึง สัตว์ที่ไป อุบัติในโลกันตนรกนี้มีสรีระใหญ่โต^{๕๖}

นรกตามที่รู้กันอยู่ เป็นเรื่องที่จะได้รับหลังจากตายแล้ว ศาสนาอื่นๆ ก็ว่าอย่างนั้น นรกในพระพุทธศาสนาเป็นเพียงส่วนหนึ่งในสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงหมุนขึ้นหมุนลง เรื่องโลกหรือจักรวาลเป็นเรื่องอจินไตย (สิ่งที่ไม่ควรคิด) นรกเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล เป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ในชีวิตนี้สำหรับสามัญชน ถ้าจะพิสูจน์กันจริงๆ

ต้องพิสูจน์ด้วยชีวิตจิตใจ แม้จะยังพิสูจน์ไม่ได้ว่านรกตั้งอยู่ส่วนใดของจักรวาล แต่หลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ของแต่ละศาสนา มีอิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีชีวิตของศาสนิกชนมาก ทั้งนี้ การที่ศาสนิกชนจะแสดงพฤติกรรมได้ออกมา หากรู้อยู่แก่ใจว่าไม่ชอบธรรม เขาย่อมคิดปรุงแต่งต่อไปอีกว่า ผลกรรมจะส่งผลถึงกับทำให้ต้องตกนรกหรือไม่ เมื่อคิดถึงนรก อาจจะมีศาสนิกชนบางคนละการกระทำที่ไม่ชอบธรรมเสีย เรื่องนรกมีอิทธิพลทำให้บุคคลงดการกระทำที่ไม่ชอบธรรมได้ในบางกรณีอย่างนี้ นรกในฐานะที่เป็นภพหรือภูมิจะเหมือนกับชีวิตในโลกนี้ไม่ได้ ถ้าเหมือนกันก็ต้องมองเห็นด้วยตามนุษย์^{๕๗}

^{๕๕} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๕๑๒-๕๕๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๑๒/๕๕๐, พ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๒๑-๕๘๕/๑๖๖-๑๘๗, พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๒๑-๕๘๕/๒๔๖-๒๗๓, พ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๘๓-๘๔/๑๑๑-๑๑๔, พ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๔๒๑-๕๘๕/๑๕๑-๒๐๕.

^{๕๖} อภิ.วิ. มูลฎีกา (บาลี) ๗๘-๗๙.

^{๕๗} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่*, หน้า ๕๔.

๒.๔.๓.๒ เปตภูมิ

เปตภูมิ คือ ภูมิแห่งเปรต, ภูมิแห่งผู้หิวกระหาย เป็นโลกที่ไม่มีความสุข ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ไม่มีที่อยู่เป็นของตนเอง เป็นโลกของสัตว์ที่มีความทุกข์น้อยกว่าสัตว์นรก^{๖๒} จึงได้ชื่อว่าเปตภูมิ คือโลกที่อยู่ของสัตว์ผู้ห่างไกลจากความสุข เหล่าสัตว์ที่อุบัติในเปตภูมินี้เพราะผลของอกุศลกรรม แม้จะมีความสุขทรมานน้อยกว่านรก แต่ชีวิตในเปตภูมินี้ก็ยังอยู่ห่างไกลจากความสุข ผู้ที่อุบัติในที่นี้มีรูปร่างน่าเกลียด มีลักษณะผิแตกแตกต่างกันไปตามผลของกรรมที่ทำมา ตระกูลของเปรตนั้นมี ๑๒ ตระกูล^{๖๓} คือ

๑) วันตาสะ พวกเปรตที่กินสิ่งที่ถูกคายแล้ว ๒) กุณฑาทกะ พวกเปรตที่กินซากศพ ๓) กุณฑาทกะ พวกเปรตที่กินคูด ๔) อัคคิชาลมุขะ พวกเปรตที่มีเปลวเพลิงในปาก ๕) สุกุมุขะ พวกเปรตที่มีปากเท่ารูเข็ม ๖) คณ्हัชชะ พวกเปรตที่ถูกความอยากเบียดเบียน ๗) นิฆามก พวกเปรตที่ถูกแผดเผา ๘) สัตถังคะ พวกเปรตที่มีหอกทั่วตัว ๙) ปัพพัตตะ พวกเปรตที่มีครางเป็นภูเขา ๑๐) อชกระ พวกเปรตที่มีร่างกายเป็นงูเหลือม ๑๑) เวมานิกะ พวกเปรตที่มีเรือนอยู่ และ ๑๒) มหัทธิกะ พวกเปรตที่มีฤทธิ์มาก^{๖๔}

๑) ความหมายของโอปปาติกะที่จุติเป็นเปรต

คำว่า “เปรต” ภาษาบาลีใช้คำว่า “เปต” (อ่านว่า เปตะ) ส่วนคำว่า “เปรต” เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤต และความหมายของเปรต แปลว่า “ฐานะห่างไกล” อีกนัยหนึ่งหมายถึง “ผู้ถึงฐานะห่างไกลจากความสุข”^{๖๕} อื่นๆ ความหมายอื่นๆ ได้แก่ “เปต” หมายถึง “ผู้พ้นไปจากความสุขอันดียิ่ง” เพราะเป็นผู้มีความทุกข์มาก เหตุนี้ สัตว์เหล่านั้น จึงชื่อว่า “เปตะ” นี่เป็นทัศนะแบบรูปศัพท์บาลี

ในพระไตรปิฎก คำว่า “เปรต” จึงมี ๒ ความหมาย ได้แก่ ความหมายที่ ๑ หมายถึง บุคคลผู้ร่วงลงจากโลกนี้ไปสู่ปรโลกและความหมายที่ ๒ หมายถึง คนตาย เช่น พระดำรัส

^{๖๒} พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๘), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๕; พระธรรมธีรราชมหามุนี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๘), โลกทิปนี, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๓๖), หน้า ๗๑.

^{๖๓} จุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๑/๑๕๑-๒๕๗, จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑-๘๑๔/๑๖๗-๓๐๑.

^{๖๔} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ปรมัตถสัทธัมมสังคณาจารย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิสุทธิธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๔๔-๕๖, กรมศิลปากร, โลกบัญญัติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย (น.ส.พ. ฟ้ามืองไทย), ๒๕๒๘), หน้า ๘๔.

^{๖๕} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ปรมัตถสัทธัมมสังคณาจารย์, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมณฑลสังคณาจารย์, ๒๕๓๕), หน้า ๖๐.

ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมารได้ทอดพระเนตรคนตายไปแล้ว ได้ตรัสเรียกนายสารถิมา รับสั่งถามว่า นายสารถิผู้สหายนี้หรือ เรียกว่า คนตาย”^{๖๖}

ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ได้กล่าวถึงคำว่า “เปรต” ว่าหมายถึง “คนตายจากโลกนี้” แต่ไม่ระบุว่าเปรตที่ตายแล้วจะไปเกิดในที่ใด เช่น ข้อความที่ว่า “เหล่าสัตว์ผู้ไปเกิดในโลกหน้า ชื่อว่า เปตะ และ คนที่เสียชีวิตแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า เปตะ”^{๖๗}

นอกจากนั้น ยังพบ คำว่า “เปรต” ในความหมายว่า “ผู้เสียชีวิตไปแล้วไปเกิดในแดนที่เรียกว่า “เปรตวิสัย” หรือโลกของเปรต เช่น ข้อความที่ว่า เหล่าสัตว์ผู้เกิดในเปรตวิสัยก็ดี ผู้ทำกาละแล้วบังเกิดในเปรตวิสัยนั้นเองก็ดี เทพทั้งหลาย มีเทพชั้นจาตุมหาราช เป็นต้นก็ดี”^{๖๘}

๒) มูลเหตุที่ทำให้เกิดเป็นเปรต

มูลเหตุที่ทำให้บุคคลไปเสวยผลกรรมเป็นเปรตนั้น ในเบื้องต้น ความเชื่อของชาวไทยเชื่อกันว่า บุคคลผู้ที่ตายไปเกิดเป็นเปรตนั้น เนื่องจาก เมื่อสมัยยังเป็นมนุษย์ ได้ลักขโมยของวัด ลักของสงฆ์ หรือผู้ที่มีความตระหนี่ถี่เหนียว หวงแหนทรัพย์สมบัติของตนไม่ยอมกิน ไม่ยอมใช้จ่าย ดังนั้น เมื่อเขาตายไปแล้ว จึงไปเกิดเป็นเปรตนี้ เป็นแนวคิดและความเชื่อแบบเดิมของชาวพุทธไทย นอกจากนั้นแล้ว ในด้านความจริงที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ก็คือ บุคคลผู้ที่เกิดเป็นเปรตนั้น เป็นผู้ที่ล่วงละเมิดจริยธรรมระดับพื้นฐานของมนุษย์ ได้แก่ การทำบาปทางกาย วาจาและใจ ผลของการทำทุจริตศีลธรรม จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ตายไปเกิดเป็นเปรต และผู้ทำบาปหนักถึงขั้นตกนรก เมื่อเสวยผลกรรมในนรกจนวิบากกรรมเบาบางลงแล้ว จึงจะได้เลื่อนชั้นขึ้นมาเป็นเปรต เพื่อชดใช้กรรมที่ยังเหลือต่อไปนั่นเอง^{๖๙}

วิเคราะห์ถึงเนื้อความข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า สิ่งที่ทำให้ทราบชีวิตของสัตว์ที่ยังมีชีวิตยังมีกิเลสครอบครองอำนาจจิตใจของสัตว์อยู่ เปรียบเหมือนโจรปล้นความดี ทำให้ไม่ได้รับความสุขความสงบแห่งชีวิต มีแต่ความทุกข์เดือดร้อน มีสภาพคล้ายกับการเป็นอยู่ของเปรต หรือจิตใจคนที่มีตะกอนวอกวนอยู่ภายในใจนั้น เพราะเหตุแห่งกรรมชั่วต่างๆ ด้วยเหตุ ๓ อย่าง^{๗๐} คือ ราคานุสัย คือ เชื่อแห่งความกำหนัดหรือความอยากได้ ปฏิฆานุสัย คือ เชื่อแห่งความชัง และ

^{๖๖}ที.ปา. (ไทย). ๑๐/๒๕/๗๖.

^{๖๗}พระพุทโธษาจารย์, ขุททกนิกาย ชาตกกุฎกถา จตุตถภาค ตัก-ปัญจก-นิปาตวณฺณนา, ๑๐ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๓๖.

^{๖๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

^{๖๙}พระมหาอุทิศ ศิริวรรณ, “เปรตในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖).

^{๗๐}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๒๒๖.

อวิชชาสัญัย คือ เชื้อแห่งความหลง จะเห็นได้ว่า ข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ในอาเสวนาปัจฉัยการ เกี่ยวกับสิ่งที่ปึงจัยให้สัตว์ได้เคลื่อนจิตตามอำนาจของกรรมว่า^{๓๐}

ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มาก
ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในเดรัจฉาน อำนวยผล
ให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งกรรมปาณาติบาตอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผล
ให้เป็นผู้มีอายุสั้นแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

ภิกษุทั้งหลาย มิจฉาทิฎฐิ ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว อำนวยผล
ให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในเดรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดใน
เปรตวิสัย ภิกษุทั้งหลาย มิจฉาทิฎฐิ มิจฉาทิฎฐิที่บุคคลเจริญทำให้มาก ย่อม
อำนวยผลให้เกิดในภูมิแห่งเปรต^{๓๑}

กรรมหรือกิเลสฝ่ายชั่วนั้น เปรียบเหมือนทองฟ้าที่มีเมฆหมอกปกปิดเอาไว้ เมื่อจิต
เจตสิก รูปเกิดขึ้นพร้อมกันกับกิเลส ทำให้จิตเศร้าหมอง เราร้อนกระวนกระวาย เพราะจิตใจของ
บุคคลนั้นมีแต่ความโลภ ความโกรธ ความลุ่มหลง แผงอยู่ในใจ รูปร่างหน้าตาเศร้าหมองไม่ผ่องใส
ไม่เป็นที่ สบายกาย สบายใจ เป็นผู้เต็มไปด้วยความอวมุทขั

สรุปได้ว่า การได้รับผลของกรรมชั่วหรือกรรมดินนั้น อยู่ที่ว่า เมื่อครั้งที่มิชีวิตอยู่ใน
สมัยเป็นมนุษย์ เขาได้กระทำความผิดในรูปแบบใด ก็จะแสดงถึงคตินิमितและกรรมนิमित ที่จะมา
สงเคราะห์อุปถัมภ์ให้สัตว์ทั้งหลายได้เห็นในจิตได้สำนึกหรือที่เรียกว่า “มโนทวาร” ก่อนที่จะสิ้นลม
หายใจ เช่น ถ้าเห็นเป็นหุบเขา สถานที่ที่เป็นถ้ำที่มีคิมิด หิวกระหายในน้ำเป็นที่แน่นอนว่า ย่อมได้ไป
เกิดเป็นเปรตหรือ อสุรกาย เห็นเป็นเปลวเพลิงที่ทำให้เราร้อน ย่อมไปเกิดในนรก เห็นในนิमित
ทุ่งหญ้า ย่อมไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น ดังนั้น หากจะสรุปถึงมูลเหตุของการเกิดเป็นเปรต
จึงมี ๓ อย่าง ได้แก่ การกระทำความบาปทางกาย เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ การกระทำความบาปทางวาจา เช่น
พูดคำคนอื่น พูดใส่ร้ายคนอื่นให้เสียหาย การกระทำความบาปทางใจ เช่น คิดประทุษร้ายต่อพระอริยสงฆ์

๓) ประเภทของโอปปาติกะที่จุติเป็นเปรตปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก

แบ่งออกเป็น ๔ วรรค คือ ปฐมวรรค อุพพิรวรรค จูพวรรค และมหาวรรค โดยมี
เนื้อเรื่องทั้งหมดจำนวน ๕๑ เรื่อง สรุปโดยสังเขป มีดังต่อไปนี้

^{๓๐}พระมหาธรรมาธิปไตย, “มโนทัศน์เกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๓๑}อภ.ก. (ไทย) ๓๑ / ๕๓ / ๕๐๓-๕๐๔.

ก. ประเภทของเปรตในอุรควรรค

เปรตที่ปรากฏในอุรควรรค มีจำนวน ๑๒ เรื่อง ส่วนคำว่า “อุรควรรค” แปลว่า หมวดว่าด้วยการอุปมาด้วยงูลอกคราบ หมายถึง ผู้จากโลกนี้ไปที่เรียกว่าเปรตนั้นต่างก็ได้ละทิ้งร่างกายมนุษย์ของตนไปเหมือนงูลอกคราบที่ละทิ้งคราบไป ชื่อนี้ตั้งตามชื่อและสาระสำคัญของอุรคเปตวัตถุ^{๓๓} อีกประการหนึ่ง คำว่า “เปตวัตถุ” ใช้สำหรับเปรตผู้ชายทั่วไป ส่วนคำว่า “เปติวัตถุ” ลงท้ายนั้น ท่านหมายถึง เปรตผู้หญิง และเนื้อความของแต่ละเรื่องโดยย่อ มีดังต่อไปนี้

(๑) **เขตอุปมเปตวัตถุ** กล่าวถึงเรื่องพระอรหันต์เปรียบเหมือนนายอ่อมมีอุปการะแก่เปรต และทายกเป็นเรื่องหลักการทั่วไป ว่าด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้จากโลกนี้ไป หลักการที่วางนี้ประกอบด้วยองค์ ๓ ได้แก่ ๑. ปฏิภาณ (ผู้รับที่ดี) ๒. ทายก (ผู้ให้ที่มีเจตนาดี) และ ๓. ไทยธรรมของทำบุญ (ที่บริสุทธ์) ทรงเปรียบกับองค์ ๓ แห่งการทำนา คือ ๑. นา (ที่ดี) ๒. ชาวนา และ ๓. พืชที่จะปลูก^{๓๔}

พระผู้มีพระภาค ทรงอุปมาไว้ว่า พระอรหันต์เหมือนนา ทายกเหมือนชาวนา ไทยธรรมเหมือนเมล็ดพืช เหตุที่ทรงแสดงหลักการนี้เพราะทรงปรารถนาเปรตผู้เป็นบุตรของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ที่ไม่เคยทำบุญให้ทานอะไรเลย ได้ใช้ทรัพย์มหาศาลที่บิดามารดามอบให้ก่อนตายจนหมดสิ้นด้วยการบำรุงบำเรอความสุขในกามคุณในที่สุดต้องขอทานและขโมยของกิน ต่อมาบุตรของเศรษฐีคนนี้ ถูกเจ้าหน้าที่ย้ายบ้านเมืองจับได้และพิพากษาลงโทษประหารชีวิต ขณะที่เจ้าหน้าที่กำลังนำเขาไปสู่หลักประหารนั้น หญิงนครโสเภณีคนหนึ่งชื่อสุลสาได้นำขนมต้ม ๔ ลูกมามอบให้ด้วยความสงสารและเห็นใจในฐานะที่เคยรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน เขาจึงตัดสินใจขออนุญาตเจ้าหน้าที่นำขนมต้ม ๔ ลูกดังกล่าว และนำไปถวายแด่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ซึ่งกำลังเดินบิณฑบาตผ่านมาพอดี ดังนั้น เมื่อเขาตายแล้วจึงได้ไปเกิดเป็นเวมานิกเปรต

(๒) **สุกรมุขเปตวัตถุ** กล่าวถึงเรื่องเปรตปากหมู เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของภิกษุรูปหนึ่งในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ คือ ไม่สำรวมวาจาชอบด่าว่าภิกษุอื่น ๆ

(๓) **ปุมุขเปตวัตถุ** กล่าวถึงเรื่องของเปรตปากเน่า เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของภิกษุรูปหนึ่งในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ คือ ไม่สำรวมปากชอบพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดยุยงให้ภิกษุอื่นแตกสามัคคีกัน

^{๓๓} จ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑/๕๔๑๖๓-๑๘๓.

^{๓๔} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๑๐/๔๕๕.

(๔) **ปฏฐิตลิกเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตตุ๊กตาเป้ง เป็นเรื่องหลานสาวของอนาถ บิณฑิกเศรษฐีที่ทำตุ๊กตาเป้งแตกและร้องไห้ไปหาผู้เป็นตา ตาจึงมีพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตุ๊กตา นั้นขึ้น โดยมีพระผู้มีพระภาคทรงเป็นประธานสงฆ์และทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องนี้^{๓๕}

(๕) **ติโรกาทเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตอยู่นอกฝาเรือน เป็นเรื่องของเปรตที่เคย เป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครอบครองแคว้นมคธ ที่พากันมาอาศัยอยู่ตามฝาเรือนเพื่อรับ ส่วนกุศลจากพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อไม่ได้รับจึงสำแดงอาการหลอกหลอนให้ทรงกลัว พระผู้มีพระ ภาคทรงเล่าเรื่องเปรตเหล่านั้นให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบแล้วทรงแนะนำให้ทำบุญอุทิศส่วน กุศลไปให้

(๖) **ปัญจปุตตขาทกเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๕ คน เป็นเรื่อง แสดงผลแห่งกรรมชั่วของหญิงคนหนึ่งที่ยริยหาหญิงผู้ร่วมสามีที่มีลูก จึงทำร้ายลูกของเธอแล้ว สาบานว่าไม่ได้ทำ ถ้าทำจริงขอให้กินลูกของตัวเอง

(๗) **สัตตปุตตขาทกเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๗ คน เป็นเรื่อง แสดงผลแห่งการกล่าวเท็จทำนองเดียวกับเรื่องที่ ๖

(๘) **โคณเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องลูกสอนพ่อด้วยโคที่ตายแล้ว เป็นเรื่องบุตรสอนบิดาที่ กำลังเสิร์ฟโศกถึงบิดาที่ตายไป คือ เทียวตามหา ถามหา และบ่นเพื่อเหมือนคนบ้า บุตรชื่อ สุชาติกุมาร (ผู้เป็นพระโพธิสัตว์) จึงใช้อูบายให้สิดิแก่บิดาโดยนำหญ้าและน้ำไปให้โคที่ตายแล้วกิน

(๙) **มหาเปตการเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตอดีตภรรยาหัวหน้าช่างหูก เป็นเรื่อง แสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของสามีภรรยาคนหนึ่ง สามีเป็นหัวหน้าช่างหูกผู้มีศรัทธาทำบุญ ให้ทานเป็นประจำ ส่วนภรรยาไม่มีศรัทธาและด่าว่าสามีที่ชอบทำบุญให้ทาน ผู้เป็นสามีตายแล้วไป เกิดเป็นรุกขเทวดา ภรรยาตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตกินบุตรและลูก เพราะบาปกรรมที่ด่าสามี

(๑๐) **ขัลลภุญเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตศิระล้าน เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรม ดีและกรรมชั่วของหญิงคนใช้ของนางนั่นเองให้ทำยาสระผมมีพิษแล้วสระผมให้นาง ทำให้ผมร่วง หลุดกลายเป็นคนหัวล้าน นางได้รับความอับอายมาก ใช้ผ้าคลุมศีรษะหนีออกจากบ้านไปอยู่ที่อื่น ประกอบอาชีพขายสุรา เมื่อเห็นคนเมาสุรานอนหลับก็ขโมยผ้าเนื้อดีไป ในขณะที่นางได้มี โอกาสถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระอรหันต์รูปหนึ่ง และตั้งจิตอธิษฐานขอให้ผมงาม ครั้นนางตาย แล้วได้เกิดเป็นนางเวมานิกเปรต (เปรตมีวิมาน) อยู่ในวิมานทองคำ มีผมสวยและยาวด้วย ผลแห่ง การทำบุญ แต่เป็นเปรตเปลือยด้วยผลแห่งการขโมยผ้าของผู้อื่น

^{๓๕} จุ.เปต.(ไทย). ๒๖/๑-๑๓/๑๖๗-๑๗๐.

(๑๑) **นาคเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตผู้เดินร้องไห้ตามพาหนะของลูกชาย เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของคนครอบครัวหนึ่ง จำนวน ๕ คน คือ บิดา มารดา บุตร ๒ คน ธิดา ๑ คน บิดามารดาไม่มีศรัทธาและคำว่าสมณพราหมณ์ เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตกินเลือดกินหนองของกันและกัน ส่วนบุตรธิดามีศรัทธาได้ทำบุญให้ทานเมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดา มีทิพยสมบัตินานาประการ

(๑๒) **อูรคเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตผู้จากไปเหมือนงูลอกคราบ เป็นเรื่องแสดงถึงเหตุผลที่ไม่ร้องไห้เมื่อผู้ที่รักตายไป เหตุผลนั้นคือคนที่ตายไป (เปตะหรือเปรต) ได้ละทิ้งร่างกายมนุษย์ไปเหมือนงูลอกคราบที่ละทิ้งคราบไป เนื้อหาในอุรควรรคนี้ พร้อมสาเหตุและผลแห่งการกระทำ ดังนี้

๑. หลักของการให้ทานแก่พระสงฆ์ จะต้องประกอบด้วยผู้ให้ ผู้รับ และไทยธรรม หรือสิ่งของที่ถวายจะต้องมีความบริสุทธิ์ จึงจะได้บุญตามที่ปรารถนา พระสงฆ์ในวรรคนี้หมายถึง พระอรหันต์ ซึ่งเป็นที่พึ่งแก่เปรตทั้งปวงที่ไปขอส่วนบุญจากท่าน

๒. บุคคลผู้มีปกติมักให้ร้ายคนอื่นด้วยวาจาชั่วมีปกติล่วงละเมิดศีลข้อสาวาท เช่น พูดเท็จ ด่าคนอื่นให้เสียหาย ประชดประชัน เป็นต้น ย่อมเป็นเปรตที่มีปากผิดปกติพิกลพิการตามลักษณะที่กระทำไว้

๓. การทำบุญอุทิศแก่ผู้ตายไปจากโลกนี้แล้ว ทำให้ญาติที่ตายไปได้รับผลบุญเหมือนญาติของพระเจ้าพิมพิสาร

๔. ความริษยาเป็นการประพฤดิชั่วทางใจจัดเป็นมโนกรรมในฝ่ายอกุศล ย่อมเป็นสาเหตุให้ มนุษย์เรา เมื่อตายไปแล้ว ได้อัตภาพเกิดเป็นเปรตเหมือนนางปัญจปุตตขาทกเปรต

๕. การกลั่นแกล้งคนอื่นให้ได้รับทุกข์เวทนาอย่างใด คนก็จะได้รับอย่างนั้น เมื่อเกิดเป็นเปรต

ข. ประเภทของเปรตในอุพพิวรรค

ประเภทของเปรตในอุพพิวรรค มีจำนวน ๑๓ เรื่อง และคำว่า “**อุพพิวรรค**” แปลว่า หมวคว่าด้วยพระนางอุพพิกับเปรต ชื่อนี้ตั้งตามชื่ออุพพิเปตวัตถุ^{๓๖} ดังต่อไปนี้

(๑) **สังสารโมจกเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตสังสารโมจิกา เป็นเรื่องแสดงผลแห่งการไม่ทำบุญให้ทานของหญิงคนหนึ่งในตระกูลสังสารโมจกะ ในแคว้นมคธ

^{๓๖} พ.เปต.(ไทย). ๒๖/๕๕-๓๘๖/๑๘๔-๒๒๘.

(๒) **สาริปุตตเถรมาตุเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปตอติตมารดาของพระสาริบุตร เป็นเรื่องแสดงผลแห่งการไม่ทำบุญให้ทานของหญิงคนหนึ่งผู้เคยเป็นมารดาของท่านพระสาริบุตร เถระเมื่อชาติที่ ๕ นับจากชาตินี้ไป

(๓) **มัตตาเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางมัตตาเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งความ ประพฤติชั่วของนางมัตตาภรรยาคนหนึ่งของกมุทพินในกรุงสาวัตถี และแสดงผลแห่งความ ประพฤติดีของนางคิสสาภรรยาอีกคนหนึ่งของกมุทพิน

(๔) **นันทาเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางนันทาเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่ว ของนางนันทาภรรยาของนันทิเสนอุบาสกชาวบ้านใกล้กรุงสาวัตถี

(๕) **มัญญุทกาลีเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องมัญญุทกาลี เปรตผู้ทำให้เสื่อมใสใน พระพุทธเจ้า ก่อนสิ้นใจ เป็นเรื่องเดียวกับมัญญุทกาลีวิมาน ในสุณิกจิตตวรรคแห่งวิมานวัตถุ คือ มัญญุทกาลี บุตรของพราหมณ์ตระกูลนี้ ไม่มีศรัทธา ได้ตายไปพร้อมกับจิตที่เกิดศรัทธาเสื่อมใสใน พระผู้มีพระภาคที่ได้เห็นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายก่อนตาย ได้ไปเกิดเป็นเทพบุตร กลับลงมา เดือนสติผู้เป็นบิดาที่กำลังเศร้าโศกพิไรรำพันถึงตนอยู่เหมือนคนบ้า

(๖) **กัณห์เปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตกัณห์โคตร คือ โอรสองค์หนึ่งในราชสกุลกัณ หะได้สิ้นชีวิตลง เป็นเรื่องนอกรอบที่ที่กำลังเศร้าโศกเพราะบุตรตายไป ที่เป็นกษัตริย์พระนามว่า “वासูเทวะ” น้อง คือ เจ้าชายฆมภูบันทิตแห่งกัณห์โคตรในทวาราวดีนครในอดีตกาล พระผู้มีพระ ภาคทรงยกขึ้นแสดงแก่อุบาสกชาวกรุงสาวัตถีที่กำลังเศร้าโศกถึงบุตรที่ตายไปทำให้เขาบรรลुโศดา ปัตติผล^{๓๗}

(๗) **ชนบาลเสฏฐิเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องชนบาลเสรษฐิเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่ง กรรมชั่วของมหาเสรษฐิชื่อชนปาละแห่งเมืองเอรภังละ ปันณรัฐ ในอดีตก่อนพุทธกาล คือ เป็นผู้ ตระหนักไม่เคยทำบุญให้ทาน และเป็นผู้มีมิจฉาติคุณุติ ดายแล้วไปเกิดเป็นเปรตทนทุกข์ทรมานอยู่ที่ ทะเลทรายแห่งหนึ่ง พวกพ่อค้าไปพบเข้าจึงได้ถาม – ตอบกัน

(๘) **จูพเสฏฐิเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องจูพเสรษฐิเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่ว คือ ความตระหนัก ไม่เคยทำบุญให้ทาน และมีมิจฉาติคุณุติของจูพเสรษฐิ ชาวกรุงพาราณ สี ดายแล้วไปเกิดเป็นเปรตทนทุกข์ทรมาน ไปปรากฏตัวต่อพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์หนุ่ม ผู้ปลง พระชนม์พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธผู้เป็นพระชนก จึงได้ถาม – ตอบกัน

(๙) **อังกูรเปตวิัตถุ** กล่าวถึง เรื่องอังกูระกับเปรต อังกูระเป็นพระอนุชาของค์สุดท้ายของ พระเจ้าवासูเทวะ กัณห์โคตร แห่งทวาราวดีนคร แคว้นออุตตรประเทศ (ดังกล่าวแล้วในกัณห์เปตวิัตถุ)

^{๓๗} จุ.เปต.(ไทย). ๒๖/๕๕-๒๒๖/๑๘๔-๒๐๔.

ในราชสกุลนี้มีพี่น้อง ๑๑ องค์ คือ อัญชนเทวี วาสุเทวะ พลเทวะ จันทเทวะ สุริยเทวะ อักคิเทวะ วรณเทวะ อัชชนะ ปัทมชนะ ฃณปัญหิตะ และอังกระ เมื่อพระบิดาสวรรคตลง ได้มีการแบ่งราชสมบัติกัน ปรากฏว่าไม่ได้แบ่งให้เจ้าหญิงอัญชนเทวี เจ้าชายอังกระจึงยกราชสมบัติของพระองค์ให้พี่สาวแล้วไปประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า วันหนึ่งไปค้าต่างเมืองกับพวกได้พบรุกขเทวดาซึ่งเป็นเวมานิกเปรตผู้มีทิพยสมบัติออกจากมือ เมื่อพ่อค้าคิดจะพารุกขเทวดาไปอยู่กับตนเพื่อขอสิ่งที่ต้องการ อังกระไม่เห็นด้วย จึงได้ถาม – ตอบกันขึ้น

(๑๐) **อุตตรมาตุเปติวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตมารดาของอุตตรมานพ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของหญิงชาวกรุงโกสัมพี มารดาของอุตตรอุบาสก คือ ได้คำวานุตรสาปแช่งบุตรที่ทำบุญให้ทาน จึงตายไปเกิดเป็นเปรต เรื่องนี้เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานไม่นานนัก

(๑๑) **สุตตเปติวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องหญิงผู้ถวายผ้าได้ไปอยู่กับเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งการถวายผ้าแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ เมื่อก่อนพุทธกาล ชายหนุ่มคนหนึ่ง ชาวบ้านใกล้กรุงสาวัตถีได้อุปัฏฐากพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ต่อมามารดาได้สว่ขอหญิงสาวในตระกูลที่เสมอกันให้แต่งงาน แต่ชายหนุ่มถูกงูกัดเสียชีวิตเสียก่อน และได้ไปเกิดเป็นเวมานิกเปรต คิดถึงหญิงสาวที่มารดาสว่ขอให้แต่งงานจึงทำอุบายให้นางได้ถวายผ้าแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นั้น ด้วยผลแห่งบุญนั้นเขาจึงพานางไปอยู่ในวิมานของตนถึง ๙๐๐ ปี

(๑๒) **กัณณมุนทาเปติวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตผู้ถูกสุนัขกัณณมุนทะกัดกินเนื้อ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของหญิงคนหนึ่ง ครั้นศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ผู้หญิงคนนี้เป็นภรรยาของอุบาสกผู้มีศรัทธาและได้สร้างบุญกุศลไว้มาก เช่น สร้างวัด สร้างวิหารร่วมกับเพื่อนอุบาสกอื่นๆ ภรรยาของเขากับภรรยาของเพื่อนสามีกมีศรัทธาและได้ร่วมทำบุญกุศลกับสามีตลอด ต่อมานางถูกนักเลงพนันคนหนึ่งล่อลวงจนเสียตัวกับเขา ทำให้นักเลงคนนั้นชนะการพนันกับเพื่อนนักเลงด้วยกัน ผู้แพ้พนันจึงไปบอกเรื่องนั้นแก่สามีของนาง เมื่อถูกสามีซักถาม นางไม่รับและสาบานว่าถ้านางนอกใจสามีจริง ก็ขอให้สุนัขคำหุขาดตัวนี้กัดกินเธอ ครั้นนางตายแล้วได้เกิดเป็นเวมานิกเปรตอยู่ที่ริมสระกัณณมุนทะ กลางวันแสวทิพยสมบัติด้วยอำนาจผลแห่งกรรมดี ครึ่งตกกลางคืนนางถูกสุนัขกัณณมุนทะกัดกินเนื้อตามร่างกายจนเหลือแต่โครงกระดูก แล้วกลับเป็นขึ้นมามีชีวิตด้วยอำนาจผลแห่งกรรมชั่ว เป็นอยู่อย่างนี้เป็นเวลา ๕๐๐ ปี ต่อมาได้พบพระเจ้ากรุงพาราณสีจึงทูลเชิญไปอยู่ด้วย จึงได้ถาม – ตอบกันขึ้น

(๑๓) **อุพพรีเปติวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องพระนางอุพพรีกับเปรต เป็นเรื่องอดีตที่ พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นแสดงแก่อุบาสิกาชาวกรุงสวตถิดิคนหนึ่งที่กำลังเศร้าโศกถึงสามี ผู้ตายจากโลกนี้ไป ทำให้นางได้บรรลุโสดาปัตติผล เรื่องอดีตนั้น คือ พระนางอุพพรีอัครมเหสีของพระเจ้าอุพพิพรหมทัต ผู้ครองกบิลนคร แคว้นปัญจาละ พระนางทรงเศร้าโศกถึงพระสวามีที่สวรรคตไป

เหมือนคนบ้า พระคาบส (พระโพธิสัตว์) มาเฝ้าพระนางและได้ถวายโอวาทแก่ พระนาง ทำให้ทรงได้สติและทรงออกผนวชเจริญเมตตาจิตปรารภจะไปเกิดในพรหมโลก^{๗๘}

เนื้อหาของอุพพิวรรคนี้ พร้อมสาเหตุและผลแห่งการกระทำ ได้แก่ การไม่ทำบุญให้ทาน การประพฤตชั่วทางกาย วาจา และจิตใจ การเป็นคนมีมิจฉาทิฐิ ไม่ให้ทาน ไม่ทำบุญ การเป็นคนพูดเท็จ และประพฤตผิดในกาม เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วย่อมไปเสวยกรรม คือ เกิดเป็นเปรต

ส่วนการทำจิตใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า การแสดงธรรมแก่ผู้เศร้าโศก แม้การเจริญเมตตาพรหมวิหาร ย่อนำบุคคลนั้นไปเกิดยังพรหมโลกได้

ค. ประเภทของเปรตในอุพวรรค

ประเภทของเปรตที่ปรากฏในอุพวรรคนี้ มีจำนวน ๑๐ เรื่อง ส่วนคำว่า “อุพวรรค” แปลว่า หมวดเล็ก คือ ว่าด้วยเปตวัตถุสั้นๆ (ชื่อนี้ตั้งขึ้นเพื่อให้ต่างกับ “มหาวรรค” แปลว่า หมวดใหญ่) มีเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

(๑) อภิขมาณเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องเปรตผู้เดินทวนกระแสน้ำอันไหลไม่ขาดสาย เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของพราหมณ์คนหนึ่งชาวบ้านจันทัญญิละอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ตรงกันข้ามกับบ้านวาสกะ เขตกรุงพาราณสี เพราะความตระหนี่ให้ทานเพียงเล็กน้อย ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตเปลือยกายครึ่งท่อน ออดอยากไม่มีอาหาร โกลียอำนาจของพระเจ้า พิมพิสารไปพบขณะเดินลุยน้ำทวนกระแสน้ำอยู่ในแม่น้ำคงคา เพื่อไปขอส่วนบุญจากญาติที่บ้านจันทัญญิละจึงได้ถาม – ตอบกัน และได้ช่วยเหลือโดยได้ทำบุญด้วยเสื้อผ้าและอาหารแก่อุบาสกในคณะของอำนาจนั้นเองแล้วอุทิศส่วนกุศลให้ ทำให้เปรตนั้นได้รับผลทันตา

(๒) ฐานวาสีเถรเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องเปรตญาติของพระฐานวาสีเถรเป็นเรื่องการทำบุญ ให้ญาติของพระเถระรูปนี้ ผู้เป็นญาติคือโคมบิดามารดาและพี่น้องที่ไปเกิดเป็นเปรตได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสเพราะได้ทำกรรมชั่วไว้ ผู้เป็นพี่ชายของท่านได้พยายามไปปรากฏตัวให้ท่านเห็นและเล่าเรื่อง ความทุกข์ยากของคนอื่นๆ ให้ท่านฟังเพื่อขอให้ท่านช่วย ซึ่งท่านก็ได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ เปรตเหล่านั้นได้รับผลทันตา

(๓) รถการเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องนางเวมานิกเปรตผู้อาศัยอยู่ที่สระรถการ นางได้รักษาศีล ให้ทานแด่พระสงฆ์ผู้มีศีลาจารวัตรเป็นประจำ ครั้นตายแล้วได้ไปเกิดเป็นนางเวมานิกเปรตที่สระรถการบนภูเขาคิณนิพพานต์ เพราะยังมีกรรมเก่าอยู่ มาณพชาวกรุงพาราณสีไปพบนางจึงได้ถาม – ตอบกัน

^{๗๘} จ.เปต.(ไทย). ๒๖/๑๒๒๓-๓๘๖/๒๐๔-๒๒๘.

(๔) **ภุสเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องปรตคอบเกลบ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของ คน ๔ คน คนหนึ่งเป็นพ่อค้าโกง คือ เอาดินแดงคลุกข้าวสาธิตแดงเพื่อให้มีน้ำหนักแล้วนำไปขาย ตายแล้วไปเกิดเป็นปรตคอบเกลบร้อน ๆ โปริยไสัทธิระตัวเอง คนหนึ่งเป็นบุตรโอรฆมารดาที่ ห้ามมิให้พาเพื่อนมาที่บ้าน จึงเอาเชือกผูกแอคตัสัทธิระมารดา ตายแล้วไปเกิดเป็นปรตเอาค้อนเหล็ก ทบัสัทธิระตัวเอง คนหนึ่งเป็นสะใภ้ขโมยกินเนื้อซึ่งเป็นของส่วนรวม เมื่อถูกถามก็พูดเท็จว่าไม่ได้ กินและสาบานว่าถ้ากินจริงขอให้กินหนังส่วนหลังของตนเอง ตายแล้วไปเกิดเป็นปรตกินหนังส่วน หลังของตน และอีกคนหนึ่งเป็นภรรยาของพ่อค้าโกง คือ ปรตกินลูก ผู้ตอบคำถามของท่านมหา โมคคัลลานเถระ

(๕) **กุมารเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องกุมารปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรม ชั่วของเด็กทารกคนหนึ่ง เป็นบุตรของหญิงคณิกา พอลอดออกมานางได้นำไปทิ้งไว้ที่ป่าช้า แต่ ไม่ตายเพราะบุญเก่าและกรรมเก่าผสมกัน พระผู้มีพระภาคทรงยกบุญกรรมของเขาสืบแสดงให้พุทธ บริษัพึง

(๖) **เสริณีเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเสริณีปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของ หญิงคณิกาผู้หากินด้วยรูปสมบัติคนหนึ่งชื่อเสริณีชาวเมืองหัตถุนิปุระแคว้นกุรุ นางไม่มีศรัทธา มีความตระหนี่ ไม่เคยให้ทานและด่าว่าสมณพราหมณ์ตายแล้วไปเกิดเป็นปรตทนทุกข์ทรมาน อาศัยอยู่ที่หลังกำแพงเมืองแห่งหนึ่งในปัจฉิมชนบท เมื่อพบอุบาสกชาวเมืองเดียวกันจึงได้ถาม ตอบกัน

(๗) **มิกลุตทกเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องปรตพรานเนื้อ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดี และกรรมชั่วของพรานเนื้อคนหนึ่งชาวกรุงราชคฤห์ คือ เขาเป็นคนใจดำอำมหิตฆ่าสัตว์ทั้งกลางคืน และกลางวัน เพื่อนคนหนึ่งของเขาเป็นอุบาสกพยายามตักเตือนห้ามปรามจนเขาขมไม่ฆ่าสัตว์ใน เวลากลางวัน แต่ยังฆ่าสัตว์ในเวลากลางวันตลอดมาจนวันตาย และได้เกิดเป็นเวมานิกปรตอาศัย อยู่ใกล้กรุงราชคฤห์นั่นเอง กลางวันได้เสวยทุกข์ทรมานแสนสาหัส พอกกลางคืนได้เสวยสุขด้วย ทิพยสมบัติ เมื่อท่านพระนารทเถระไปพบจึงได้เล่าเรื่องบุญกรรมของตนให้ฟัง

(๘) **ทุติยมิกลุตทกเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องปรตพรานเนื้อเรื่องที่ ๒ เป็นเรื่องแสดงผล แห่งกรรมดีและกรรมชั่ว เช่นเดียวกับเรื่องแรก และเป็นคนในกรุงราชคฤห์เหมือนกัน ต่างกันแต่ ในเรื่องนี้ เพื่อนของพรานเนื้อคนนี้พยายามตักเตือนแล้วแต่เพื่อนไม่เชื่อฟัง จึงไปขอให้พระอรหันต์ รูปหนึ่งมาแสดงธรรมให้เพื่อนฟัง หลังฟังธรรมเทศนาแล้ว เขายอมงดเว้นฆ่าสัตว์เฉพาะในเวลา กลางคืน แต่กลางวันเขายังฆ่าสัตว์ต่อไป ทั้งๆ ที่พรานเนื้อคนนี้ มีฐานะคืออยู่แล้ว ถึงไม่ฆ่าสัตว์ก็ เป็นอยู่อย่างสบาย ครั้นตายแล้วจึงไปเกิดเป็น เวมานิกปรตเหมือนพรานเนื้อคนแรก

(๕) **กฎวินิฉนิกเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตอดีตผู้พิพากษาโก่ง เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของผู้พิพากษาคณหนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร กรรมชั่วของเขา คือ เป็นคนคดโกง พุดเท็จ พุดต่อเสียดและหลอกลวงผู้อื่น ไม่เคยรักษาอุโบสถศีล แต่เมื่อพระเจ้าพิมพิสารตรัสถาม กลับกราบทูลว่ารักษาอุโบสถศีลเหมือนข้าราชการอื่นๆ เพราะพระเจ้าพิมพิสารโปรดคนรักษาอุโบสถศีล เมื่อออกจากที่เฝ้า เพื่อนข้าราชการซึ่งรู้ว่าเขาพุดเท็จได้แนะนำให้รักษาอุโบสถศีลเสีย เขาเกรงว่าเพื่อนๆ จะกราบทูลให้ทรงทราบ จึงยอมรักษาศีลโดยอดอาหารและได้ตาย เพราะอดอาหารแล้วไปเกิดเป็นเวมิกเปรต ดังได้เล่าถวายท่าน พระนารทเถระ

(๑๐) **ธาตุวิฉณเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตผู้ตำหนิการบูชาพระธาตุ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของภุมมพิชากรกรุงราชคฤหคณหนึ่ง คือขณะที่ชาวกรุงราชคฤหกำลังจัดงานบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคที่พระเจ้าชาตศัตถุทรงขอแบ่งมาจากกรุงกุสินารานั้น ภุมมพิคณนี้เที่ยวตำหนิและบริภาษภรรยาและสะใภ้ที่ไปร่วมงานนี้ ครั้นตายแล้วจึงไปเกิดเป็นเปรตปากเน่า ดังที่เขาได้เล่าให้ท่านพระมหา กัสสปเถระฟัง

เนื้อหาในจุฬวรรค พร้อมทั้งสาเหตุและผลของการกระทำ คือ ความตระหนี่ ให้ทานแต่เพียงเล็กน้อย และไม่มีจิตศรัทธา การค้าขายที่คดโกง อีกทั้งพุดเท็จต่างๆ นานาในการค้าขายนั้น การทอดทิ้งบุตรให้ลำบาก ไม่เลี้ยงดูบุตรที่เกิดมาแล้ว การฆ่าสัตว์ย่อมเป็นบาปจะเป็นเวลาใดก็ตาม การว่าความของผู้พิพากษา หากคดโกงไม่ยุติธรรม และการตำหนิการทำความดีของคนอื่น เช่น การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ย่อมเป็นบาป ตายไปแล้วย่อมไปเกิดเป็นเปรต ส่วนบุคคลผู้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วย่อมได้ผลบุญทันตา การให้ทาน รักษาศีล ย่อมได้อานิสงส์ คือ เสวยความสุขในวิมาน

จ. ประเภทของเปรตในมหาวรรค

ประเภทของเปรตที่ปรากฏในมหาวรรคนี้ มีจำนวน ๑๖ เรื่อง และคำว่า “มหาวรรค” แปลว่า หมวดใหญ่ คือ ว่าด้วยเรื่องยาวๆ หลายเรื่อง ชื่อนี้ตั้งขึ้นเพื่อให้ตรงข้ามกับจุฬวรรคที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยเนื้อหาสาระโดยย่อ^{๓๕} มีดังนี้

(๑) **อัมพลักขรเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเจ้าอัมพลักขรลิจฉวีกับเปรตเปลือย เป็นเรื่อง การสนทนาระหว่างเจ้าลิจฉวีพระนามว่าอัมพลักขระผู้เป็นมิจฉาภิภูติ ถือลัทธินัตถิกภิภูติ (เห็นว่าทำดีทำชั่วไม่มีผล บุญบาปไม่มี) กับกุมเทวดาผู้เป็นสัมมาภิภูติที่มาช่วยญาติ คือ หลานชายในชาติก่อนซึ่งถูกจับในข้อหากระทำโจรกรรมและถูกตัดสินประหารชีวิตโดยเสียบหลาวไว้

^{๓๕} จ.เปต. (ไทย) ๒๖/๕๑๓-๕๑๔/๒๕๐-๓๐๑.

(๒) เสรีสกเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องเสรีสกเปต เป็นเรื่องเดียวกับเสรีสกวิมาน ในวิมานวัตถุ สุนิกขิตตวรรคเรื่องที่ ๑๐ เปตในที่นี้คือเทพบุตรอดีตเจ้าปายาสี

(๓) นันทกเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องนันทกเปต เป็นเรื่องการสนทนาระหว่างพระเจ้าปิงคณกะตริย์แห่งสุริยรัฐวิสัยกับนันทกเปตผู้เคยเป็นเสนาบดีของพระเจ้าปิงคณะนั้นเอง แต่เพราะได้ทำกรรมชั่ว ตายแล้วจึงไปเกิดเป็นเปต ได้รับทุกขเวทนาและได้สำนึกผิดดังได้กราบทูลให้พระเจ้าปิงคณะทรงทราบ เรื่องนี้เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานแล้วประมาณ ๒๐๐ ปี ตามเรื่องที่ว่า “พระเจ้าปิงคณะเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าโมริยะ” นั้น อรรถกถาอธิบายว่าพระเจ้าโมริยะ ได้แก่ ชัมมาโสกะ (ธรรมาโสกราช) คือ พระเจ้าโสคมหาราชแห่งแคว้นมคธนั่นเอง

(๔) เรวตีเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องนางเรวตีเปต เป็นเรื่องเดียวกับเรวตีวิมานในวิมานวัตถุ มหารถวรรคเรื่องที่ ๒ ซึ่งว่าด้วยวิมานของนันทียอุบาสกสามีของนางเรวตี เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีของนันทียอุบาสกและกรรมชั่วของนางเรวตี

(๕) อุจจุเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องเปตเจ้าของไร้อ้อย เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของบุรุษเดินกินอ้อย ตระหนี่ ไม่ให้ทานด้วยเคารพ ตายแล้วไปเกิดเป็นเปตมีไร้อ้อยเกิดขึ้นมากมายอยากจะกินก็กินไม่ได้ และไม่รู้จะทำไฉนจึงเป็นเช่นนั้น เมื่อพบท่านพระมหาโมคคัลลานเถระจึงได้ถามความเป็นมาของตนเอง

(๖) กุมารเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องกุมารเปต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของพระราชกุมาร ๒ องค์ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโกศล เป็นผู้มัวเมาในกามได้ประพฤติดังเกณภรรยาของผู้อื่น ครั้นสิ้นชีพิตักษัยแล้ว ได้ไปเกิดเป็นเปตเสวยทุกขเวทนาส่งเสียงร้องจนชาวเมืองหวาดกลัว ต้องนิมนต์พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปในพิธีทำบุญถวายมหาทาน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเทศนาเรื่องนี้ให้ฟัง

(๗) ราชปุตตเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องเปตราชบุตร เป็นเรื่องอดีตชาติของพระสาวาสีเถระผู้ช่วยญาติดังกล่าวไว้ในสาวาสีเถระเปตวัตถุ จุฬวรรคเรื่องที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องนี้เพื่อแสดงผลแห่งกรรมชั่วของพระเถระครั้งเป็นราชบุตรของพระเจ้ากิตตะแห่งนครพาราณสี ครั้งอดีตราชบุตรได้ประพฤติดิฉินพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุเนตร เพราะเมาในอำนาจ เมื่อสิ้นชีพิตักษัยแล้วไปเสวยผลกรรมอยู่ในอเวจีมหานรกนานถึง ๘๔๐,๐๐๐ ปี (๖ ครั้ง) แล้วไปเกิดเป็นเปตที่เรียกว่าเปตราชบุตรนี้นาน หมดกรรมแล้วมาเกิดในหมู่บ้านชาวประมง ระลึกชาติได้จึงไม่ยอมทำประมงและได้ออกบวชในพระศาสนา คือ พระสาวาสีเถระ

(๘) กุณฑาทกเปตวัตถุ กล่าวถึง เรื่องเปตกินกุณฑล เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของภิกษุรูปหนึ่งและของกุกุมพินผู้เป็นโยมอุปัฏฐากของภิกษุนั้น กล่าวคือ กุกุมพินได้สร้างวัดถวายภิกษุผู้คุ้นเคยของตระกูล ต่อมาภิกษุจากที่ต่างๆ มาพักอาศัย ประชาชนเห็นอาจารย์ของภิกษุเหล่านั้น

แล้วเลื่อมใสได้ถวายอาหาร และเครื่องใช้เป็นอันมาก ภิกษุเจ้าถิ่นริษยาจึงหาเรื่องใส่ความให้ภิกษุมณี
 คำว่าภิกษุเหล่านั้น ด้วยกรรมชั่วนั้น ทั้งภิกษุเจ้าถิ่นและโยมอุปัฏฐาก ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตอยู่ใน
 หลุมคูเสวยทุกขเวทนา ดังที่เล่าให้ท่าน พระมหาโมคคัลลานเถระฟัง

(๕) **อุทขาทกเปตวิตถุ** กล่าวถึง เรื่องนางเปรตกินคู เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่ว
 ของอุบาสิกาและภิกษุผู้คุ้นเคยของตระกูล ท่านเองเดียวกับเรื่องที่ ๘

(๑๐) **คณเปตวิตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตคณะหนึ่ง เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของ
 ชาวบ้านคณะหนึ่งในกรุงสาวัตถี ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรต ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระไปพบจึง
 ได้ซักถามความเป็นมา

(๑๑) **ปาณลิบุตรเปตวิตถุ** กล่าวถึง เรื่องหญิงชาวเมืองปาณลิบุตรสนทนากับเปรต เป็น
 เรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของพ่อค้าคนหนึ่ง ในกลุ่มพ่อค้าชาวเมืองสาวัตถีและ
 ปาณลิบุตรเป็นผู้เดินทางเรือไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ พ่อค้าคนนั้นเป็นอุบาสก ได้ทำบุญกุศลไว้มาก
 จึงได้เกิดเป็นเวมานิกเปรตอยู่ในมหาสมุทรและทำให้เรือหยุด พวกคนเรือเชื่อว่าเพราะมีตัวกาฬิณี
 อยู่ในเรือ จึงจับฉลากกัน เวมานิกเปรตบันดาลให้หญิงคนนั้น จับได้ฉลากกาฬิณี นางจึงถูกทิ้งน้ำ
 เวมานิกเปรตช่วยนางไว้และนำไปอยู่ในวิมาน ของตนเป็นเวลา ๑ ปี ในที่สุดนางขอให้ส่งกลับเมือง
 ปาณลิบุตร

(๑๒) **อัมพวนเปตวิตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตเฝ้าสวนมะม่วง เป็นเรื่องแสดงผลแห่ง
 กรรมชั่วและกรรมดีของคหบดีชาวกรุงสาวัตถี คือคหบดีนั้นได้ประสบชะตากรรม
 สิ้นเนื้อประดาตัว ภรรยาเสียชีวิต นำธิดาคนเดียวไปยกให้เพื่อน ขอเงินเป็นทุนทำการค้าเพียง ๑๐๐
 กหาปณะ เขาไปค้าขายกับกองเกวียนได้กำไรถึง ๕๐๐ กหาปณะแต่ขณะเดินทางกลับถูกโจรปล้น
 และทำร้ายจนเสียชีวิต เขาตายไปพร้อมจิตผูกพันในทรัพย์ที่ซ่อนไว้ก่อนตาย ด้วยความโลภนั้นเขา
 ไปเกิดเป็นเปรตเฝ้าทรัพย์ ต่อมาธิดาของเขาทราบข่าวจากพวกพ่อค้าที่หนีรอดไปได้ นางได้ทำบุญ
 อุทิศส่วนกุศลไปให้โดยนำผลมะม่วง ข้าวยาสูบและน้ำไปถวายแด่พระผู้มีพระภาค คหบดีจึงได้
 เป็นเวมานิกเปรตปรากฏตัวแก่พวกพ่อค้าคณะนั้นที่เดินทางไปถึงที่นั่น และได้ฝากทรัพย์ที่ซ่อนไว้
 ไปให้ธิดาค้ำ

(๑๓) **อักษรูกขเปตวิตถุ** กล่าวถึง เรื่องอักษรูกขเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดี
 ของคนตัดไม้ชาวกรุงสาวัตถี ผู้มีจิตเอื้อเฟื้อช่วยเหลืออุบาสกคนหนึ่งที่ได้ไปค้าขายต่างถิ่นและเพล
 เกวียนหักขณะอยู่ในป่าทึบ โดยตัดไม้มาทำเพล (อักษระกะชะ) ให้จนอุบาสกขับเกวียนต่อไปได้

(๑๔) **โกลสังหรเปตวิตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตรวบรวมโกละ เป็นเรื่องแสดงผลแห่ง
 กรรมชั่วของหญิงชาวกรุงราชคฤห์ ๔ คน ผู้ทำการค้าขายเนย น้ำผึ้ง งา ธัญญาหาร เป็นต้น

ด้วยการโกศต้าง ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตไม่ได้ใช้โภคทรัพย์เหล่านั้น จึงร้องไห้รำพึงรำพันอย่างน่ากลัว

(๑๕) **เสฏฐิปุตตเปตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตเศรษฐีบุตร เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของบุตรเศรษฐี ๔ คนในกรุงสาวัตถี คือ ได้ประพฤติก่ว้างละเมิดภรรยาของผู้อื่นและทำชั่วอย่างอื่นอีกมาก ตายแล้วไปเกิดในนรกชื่อโลหภูมิ ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส อยากจะระบายความทุกข์ จึงผุดจากนรก กล่าวได้ตนละ ๑ อักษรตัวแรก ก็จ๋มดิ่งลงสู่ก้นนรกต่อไป เสียงอักษรตัวแรกที่แต่ละตนเปล่งออกมา คือ ส น ทู โส กลับดังกึกก้องถึงพระโศคของพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้กำลังบรรทมรอกอยให้ถึงเวลารุ่งอรุณเร็ว ๆ จะได้ทรงเชยชมสตรีรูปงามที่ทอดพระเนตรในวันนั้น และรับสั่งให้สามีของนางไปหาคืนสืออรุณมาจากสระแห่งหนึ่ง ณ ที่ไกล แล้วกลับมาให้ทันเวลาทรงสนามของพระองค์ ซึ่งเป็นอุบายจะประหารชีวิตสามีของนาง ด้วยความกลัวเสียงนั้น พอรุ่งอรุณ พระองค์เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ตามคำแนะนำของพระนางมัลลิกาเทวี พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเล่าเรื่องเปรตเศรษฐีบุตรถวาย และขณะนั้นสามีของสตรีนั้นได้มานั่งอยู่ด้วย เพราะกลับมาทันเวลาแต่ประดูพระนครปิดก่อนกำหนด จึงเอาคืนสืออรุณแขวนไว้ที่ประตูแล้วมารอจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ พระเชตะวัน

(๑๖) **ธัญญภูตวัตถุ** กล่าวถึง เรื่องเปรตถูกก้อนต๋อยศิระะ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของชายคนหนึ่งชาวกรุงพาราณสีผู้เรียนศิลปะดีกรวดจากบุรุษเพี้ยดีกรวด (ขาพิการ) แล้วไปหัดดีด กรวดไปถูกพระเศียรของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุเนตร ทำให้พระเศียรแตกและปรินิพพาน ณ พึ่งแม่น้ำคงคา เขาจึงถูกประชาชนชาวเมืองลงประชาทน์จนถึงแก่ความตายและไปเกิดในอเวจีมหานรก ถูกไฟนรกหมกไหม้เป็นเวลานาน แล้วมาเกิดเป็นเปรตเสวยทุกขเวทนาถูกก้อนเหล็ก ๖๐,๐๐๐ ลูกกระหน่ำตีศิระะตลอดเวลา

เนื้อหาสำคัญของมหาวรรคนี้ พร้อมสาเหตุและผลของการกระทำ คือ บุคคลผู้เป็นมิชฉาทิฎฐิ ผู้ไม่ให้ทาน ตระหนี่ ไม่มีศรัทธาในการทำบุญและความดีต่างๆ ผู้ประพฤติดิณในกาม ผู้ประพฤติดิณในพระปัจเจกพุทธเจ้า หากเสกกรรมยังเหลืออยู่จากนรก ย่อมเกิดเป็นเปรตอีกครั้งหนึ่ง ความริษยาทำให้บุคคลอื่น บุคคลผู้กระทำความชั่วต่างๆ ความโลภในทรัพย์สมบัติทำให้บุคคลและการประทุษร้ายบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย เมื่อตายไปแล้วย่อมไปเกิดเป็นเปรต

จ. ประเภทของเปรตตามลักษณะของบุญกรรมที่กระทำ มี ๓ ลักษณะ ดังนี้

(๑) **ประเภทของเปรตที่ทำกรรมด้วยกาย** หมายถึง ผู้ทำบาปด้วยการฆ่าสัตว์ ทรมานสัตว์ให้ได้รับทุกขเวทนาบ้าง มีจำนวน ๑๔ เรื่อง ได้แก่ (๑) เปรตจีนเนื้อ (๒) เปรตร่างก๊อนเนื้อ (๓) เปรตมีขนเป็นดาบ (๔) เปรตมีขนเป็นหอก (๕) เปรตมีขนเป็นลูกธนู (๖) เปรตมีศิระะจมหลุมถูก

(๓) เปรตหญิงไม่มีผิวหนังห่อหุ้มร่างกาย (๔) เปรตมีขนเป็นปฏักทิ่มแทง (๕) เปรตหัวค้วน (๑๐) เปรตหญิงผู้มีรูปร่างน่าเกลียด น่ากลัว (๑๑) เปรตพระสงฆ์ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี (๑๒) เปรตพรานเนื้อ (๑๓) เปรตกินเกลบ และ (๑๔) นางเปรตผู้ถูกสุนัขกัดกินเนื้อ

(๒) **ประเภทของเปรตที่ทำการกรรมด้วยวาจา** หมายถึง ผู้ทำบาปด้วยคำพูดที่ชั่ว พูดประทุษร้าย พูดใส่ร้ายป้ายสีจากคำเป็นขาว หรือจากถูกเป็นผิด เป็นต้น มีจำนวน ๑๐ เรื่อง ได้แก่ (๑) เปรตมีขนเป็นเข็ม (๒) เปรตอันทะใหญ่ (๓) เปรตมีปากเหมือนหมู (๔) เปรตปากเน่า (๕) เปรตกินลูกทีละ ๕ คน (๖) นางเปรตกินลูกทีละ ๗ คน (๗) เปรตกรรยาช่างทอผ้า (๘) เปรตเดินร้องให้ตามลูก (๙) เปรตอดีตผู้พิพากษาคดีความ และ (๑๐) นันทาเปรต

(๓) **ประเภทของเปรตที่ทำการกรรมด้วยใจ** หมายถึง ผู้กระทำการชั่วในด้านจิตใจหรือมีจิตใจสกปรก เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมของพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่เชื่อนรก สวรรค์ ไม่เชื่อคุณของบิดามารดา เป็นต้น มีจำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ (๑) เปรตกินลูก (๒) เปรตกินน้ำเหลืองไหลถูกไฟลวก (๓) นางเปรตผู้มีร่างกายชubbอม (๔) เปรตอดีตมารดาพระสารีบุตรเถระ (๕) เปรตผู้เป็นญาติของพระศานูวาลีเถระ (๖) เปรตผู้มีความเห็นผิด (๗) นางเปรตผู้ศรัทธาล้าน (๘) เปรตฉุพเสฐฐิ (๙) เปรตมารดาของอุตรมาณพ

สรุปได้ว่า บุคคลไม่ควรกระทำการชั่วเสียเลยดีกว่า ไม่ว่าทางกาย วาจา ใจ แต่ควรให้ทาน รักษาศีล และเจริญกรรมฐาน เพื่อตัวเองและแผ่ส่วนกุศลให้แก่สรรพสัตว์ผู้ตกทุกข์ได้ยากทั้งที่เป็นญาติและมีใช้ญาติ จึงจะเป็นแนวทางการอุทิศส่วนกุศลแก่บรรพชนผู้ล่วงลับไปแล้วและเป็นประโยชน์ต่อตัวผู้ปฏิบัติเอง ไม่ควรตระหนี่ในทรัพย์สินที่แสวงหามาได้โดยชอบธรรม แต่ควรแบ่งปันแก่เพื่อนมนุษย์ที่มีโอกาสน้อยกว่าเรา เพราะหากเก็บสะสมไว้เพียงอย่างเดียว นอกจากจะไม่เกิดประโยชน์ต่อบุคคลอื่นแล้ว เมื่อสิ้นชีวิตไปย่อมไปสู่ทุกข์ คือ แดนแห่งเปรตที่คอยเฝ้าทรัพย์นั้นอย่างแน่นอน

๒.๔.๒.๔ อสุรกายภูมิ

คือ โลกของสัตว์ที่ปราศจากความร่าเริงสนุกสนาน ไม่มีการ รื่นเริง ไม่มีการละเล่นให้เกิดความสนุกสนานบันเทิงใจ เหล่าสัตว์ที่อุบัติในอสุรกายภูมินี้เพราะผลของอกุศลกรรมที่ทำด้วยโลภเจตนา เป็นผู้มากไปด้วยอภิชฌา พง์เล็งอยากได้ทรัพย์สมบัติ ของผู้อื่น ประกอบทุจริตด้วยการปล้นขโมย มีความอิจฉาริษยาปรารถนาทำลายล้าง หรือเห็นผู้อื่นทำความดีก็ไม่พอใจเพราะเป็นคนมากไปด้วยความพยาบาท มีความเห็นผิด เช่น มีความเห็นผิดว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล โลกนี้ไม่มีโลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ที่อุบัติในชั้นนี้จะประสบทุกขเวทนาเพราะความหิวโหย มีความแสบร้อนในท้อง เพราะถูกไฟในกายเผาผลาญอยู่ตลอดเวลา ความเป็นอยู่ของอสุรกายนั้น มี ๓ ประเภท ดังนี้

(๑) เทวอสุรกาย อสุรกายที่มีสภาพเป็นเทวดาชนิดหนึ่ง (๒) เปเรตอสุรกาย อสุรกายที่มีสภาพเป็นเปรต ๓ จำพวก คือ จำพวกที่หนึ่ง ได้แก่ กาลกัญชิกเปเรตอสุรกาย มีรูปร่างใหญ่โตแต่มีปากเท่ารูเข็ม จำพวกที่สอง ได้แก่ เวมานิกเปเรต อสุรกาย ในเวลากลางวันเสวยทุกข์ เวลากลางคืนเสวยสุขอยู่ในวิมาน จำพวกที่สาม ได้แก่ อาวุธิกเปเรต อสุรกาย ชอบรบรามาฟันกันเอง (๓) นิรยอสุรกาย อสุรกายประเภทสัตว์นรกอาศัยอยู่ที่ขอบจักรวาล^{๔๐}

๒.๔.๓ โอปปาติกะที่อยู่ในรูปาวจรภูมิ

รูปาวจรภูมิ^{๔๑} คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป, ชั้นของรูปพรหม ได้แก่ ธรรม คือ จิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในรูปภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ หมายถึง พรหมโลกชั้นปาริสาชชา จนถึง พรหมโลกชั้นอกนิฏฐภาพ เป็นภูมิระดับจิตที่ปรารภรูปธรรมเป็นอารมณ์ เป็นภูมิที่อยู่ของผู้ได้ฌาน^{๔๒} ได้แก่ รูปาวจรภูมิล ๑๖ ดังต่อไปนี้

๑) ปฐมฌานภูมิ คือ ระดับปฐมฌาน ได้แก่ พรหมโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของพรหมปาริสาชชา (พรหมที่เป็นบริษัทธิวารของท้าวมหาพรหม) พรหมปุโรหิตา (พรหมที่เป็นปุโรหิตของท้าวมหาพรหม) และมหาพรหมา (พรหมที่เป็นใหญ่เป็นหัวหน้าในหมู่พรหม) รวมปฐมฌานภูมิ มี ๓ ชั้น

๒) ทุติยฌานภูมิ คือ ระดับทุติยฌาน ได้แก่ พรหมโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของปริตตภาพรหม (พรหมที่มีรัศมิน้อย) อัปปมาณาภาพรหม (พรหมที่มีรัศมีประมาณไม่ได้) และอาภัสสรพรหม (พรหมที่มีรัศมีสว่างไป) รวมทุติยฌานภูมิ มี ๓ ชั้น

๓) ตติยฌานภูมิ คือ ระดับตติยฌาน ได้แก่ พรหมโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของปริตตสุภาพรหม (พรหมที่มีรัศมีงามน้อย) อัปปมาณสุภาพรหม (พรหมที่มีรัศมีงามประมาณมิได้) และ สุภิกขหาพรหม (พรหมที่มีรัศมีงามกระจ่างจ้า) รวมตติยฌานภูมิมี ๓ ชั้น

๔) จตุตถฌานภูมิ คือ ระดับจตุตถฌาน ได้แก่ พรหมโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของเวฬุผลาพรหม พรหมที่สถิตอยู่ในเวฬุผลาภูมินี้เป็นผู้ที่เจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลวจตุตถฌาน และอัสัญญีสัตตาพรหม พรหมที่สถิตอยู่ในอัสัญญีสัตตาภูมิ เป็นพรหมที่เจริญสมถกรรมฐาน จนได้

^{๔๐} พระสังฆมณฑลสังคหะ ธรรมมาจริยะ, *ปรมัตถสังคหะ มหาอภิธัมมัตถสังคหะ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓-๕๔, พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๘), *ภูมิวิลาสินี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๕.

^{๔๑} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๕๓/๓๑๒, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๓/๔๖๓, พระสังฆมณฑลสังคหะ ธรรมมาจริยะ, *ปรมัตถสังคหะ มหาอภิธัมมัตถสังคหะ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๗-๔๔.

^{๔๒} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๑๒๒, อภิสังข. (บาลี) ๑๕-๑๗/๓๓, พระสังฆมณฑลสังคหะ ธรรมมาจริยะ, *ปรมัตถสังคหะ มหาอภิธัมมัตถสังคหะ*, หน้า ๑๐๗.

บรรลวจตุตถฌานมาแล้วเช่นกัน แต่เพราะท่านเห็นโทษของการมีนาม ไม่ปรารถนาจะมีนามชั้น จึงมีแต่รูปชั้น ดังคำที่คนโบราณเรียกว่า พรหมลูกฟักบ้าง อสัณฺณิสัตว์บ้าง จตุตถฌานภูมิมี ๒ ชั้น คือ ชั้นเวฬุผลา พรหมที่มีผลอันไพบูลย์ และชั้นอสัณฺณิสัตว์ พรหมลูกฟักหรือสัตว์ที่ปราศจากสัญญา

๕) **สุทธาวาสภูมิ** คือ ภูมิที่อยู่ของผู้บริสุทธฺ์ หมายถึง พรหมโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของบุคคลผู้เจริญรูปร่างรูปสูงที่สุดจนถึงจตุตถฌาน และต้องเป็นผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอนาคามีบุคคล จึงจะมาอุบัติในสุทธาวาสพรหมโลก ๕ ชั้น คือ ชั้นอวิหา ชั้นอติปาпа ชั้นสุทฺถสสี ชั้นสุทฺถสสี และชั้นอนิกฺกุฐา ตามอินทรีย์ที่ได้สั่งสมมา และจะได้บรรลอรหัตผลในชั้นที่อุบัตินั้น แต่สำหรับพรหมอนาคามีผู้เป็นอุทฺธงฺโกโตกนิกฺกุฐคามิ คืออนาคามีบุคคลผู้อุบัติในพรหมโลกชั้นอวิหา เมื่อสิ้นอายุขัยแล้วก็จะเลื่อนไปอุบัติในชั้นที่สูง ๆ ขึ้นไปตามลำดับจนถึงชั้นอนิกฺกุฐา จะได้บรรลอรหัตผลและปรินิพพานในชั้นอนิกฺกุฐานี้ ส่วนพรหม อนาคามีผู้อุบัติในพรหมโลกชั้นอนิกฺกุฐาสุทธาวาส จะไม่ไปอุบัติในภูมิชั้นอื่นอีก ก็จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในชั้นนี้เลย

๒.๔.๔ โอปปาติกะที่อยู่ในอรุปาวจรภูมิ

อรุปาวจรภูมิ คือชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรุป ได้แก่ ธรรม คือ จิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในอรุปภูมินี้ หรือพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ หมายถึง พรหมผู้เข้าถึงอาภาสานัญญาขณกภ จนถึงพรหมผู้เข้าถึงเนวสัณฺณานาสัณฺญาขณกภ เป็นภูมิระดับจิตที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ เป็นผู้ที่ได้อรุปฌาน คือ อรุปาวจรกุศล ๔ ได้แก่

- ๑) อาภาสานัญญาขณกภ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด
- ๒) วิญญานัญญาขณกภ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด
- ๓) อากิญจัญญาขณกภ ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร
- ๔) เนวสัณฺณานาสัณฺญาขณกภ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัณญาก็มิใช่ไม่มี สัณญาก็ไม่ใช่^{๔๓}

๒.๔.๕ โอปปาติกะที่อยู่ในโลกุตตรภูมิ

โลกุตตรภูมิ คือ ชั้นที่ไม่นับเนื่องในภูมิ ๓ ดังกล่าวข้างต้น ในภูมินี้กำหนดเอามรรคผล ชาติที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง คือ นิพพาน เป็นภูมิระดับจิตของผู้ที่บรรลุโลกุตตรธรรม เป็นพระอริยะพ้นแล้วจากโลกียภูมิทั้ง ๓ ข้างต้น

^{๔๓} อภิ.วิ. มูลฎีกา (บาลี) ๕๓-๕๔, พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ธรรมจริยะ, ปรหมัตตสังฆคณาจารย์, มหาคณิสสสังฆคณาจารย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทยวิสูตร, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๕-๑๒๐.

๒.๕ บุพกรรมที่มีผลต่อการเกิดเป็นโอปปาติกะ

ผู้ที่จะไปในภูมิต่างๆ นั้น มีการบำเพ็ญเพียรด้านบุญกรรมแตกต่างกันไป ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสเหตุที่ทำให้ไปเกิดในนรกและสวรรค์ว่า ผู้ประกอบด้วยกรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา	๒) เป็นผู้ไม่มีหิริ
๓) เป็นผู้ไม่มีโอตตปปะ	๔) เป็นผู้เกียจคร้าน
- ๕) เป็นผู้มียัญญาทราม ย่อมถูกนำมาทิ้งไว้ในนรก เหมือนสิ่งของที่เขานำมาทิ้งไว้
อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงกรรมที่ทำให้ไปนรก^{๔๔} ดังนี้

๑) เป็นผู้มีมาสัตว์	๒) เป็นผู้ลักทรัพย์
๓) เป็นผู้ประพฤติดิฉินกาม	๔) เป็นผู้กล่าวคำเท็จ
- ๕) เป็นผู้ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ส่วนผู้ที่

ประกอบด้วยกรรม ๕ ประการ^{๔๕} ดังนี้

๑) เป็นผู้มีศรัทธา	๒) เป็นผู้มียุติ
๓) เป็นผู้มียุติ	๔) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร
- ๕) เป็นผู้มียุติ ย่อมได้รับอัญญาญาณมาไว้บนสวรรค์เหมือนสิ่งของที่เขานำมาวางไว้

จะนั้น

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงกรรมที่ทำให้ไปสวรรค์^{๔๖} ดังนี้

๑) เป็นผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์	๒) เป็นผู้งดเว้นจากการลักทรัพย์
๓) เป็นผู้งดเว้นจากการประพฤติดิฉินกาม	๔) เป็นผู้งดเว้นจากการกล่าวคำเท็จ
- ๕) เป็นผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต ว่า

“บุคคลบางคนผู้มีจิตอันโทษประทุษร้ายแล้วในโลกนี้ ถ้าตายในสมัยนี้ ย่อมเข้าถึง
อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เหมือนถูกนำมาทิ้งไว้จะนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตของเขา
อันโทษประทุษร้ายแล้ว บุคคลบางคนผู้มีจิตผ่องใสในโลกนี้ถ้าตายในสมัยนี้ ย่อมเข้าถึง

^{๔๔} อกฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๓-๔๔/๗-๘, อกฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๓-๔๔/๘.

^{๔๕} อกฺ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๕/๑๕๕, อกฺ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๕๓.

^{๔๖} อกฺ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๓/๑๕๓, อกฺ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๓/๒๕๕.

สุคติโลกสวรรค์ เหมือนถูกนำมาเชิดไว้ฉะนั้น ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตของเขาแผ่ลงไป”^{๘๗}

เรื่องนรกและสวรรค์ นับว่ามีอิทธิพลต่อระบบของสังคมไทยมากทั้งด้านจิตรกรรม วรรณกรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะด้านจิตรกรรมฝาผนังตามปูชนียสถาน มีการแสดงภาพ ของนรกไว้อย่างน่ากลัว และแสดงภาพของสวรรค์ไว้อย่างน่าเพลิดเพลิน น่าชื่นชม จนทำให้เกิดความคิดว่า ชีวิตนี้นรกคือ สิ่งที่น่ากลัวที่สุด ทำชั่วต้องไปตกนรก สวรรค์คือสิ่งที่น่าปรารถนา มากที่สุด ทำดีต้องไปเกิดในสวรรค์^{๘๘}

๒.๖ สรุป

ภพ ภูมิ หรือโลกที่ข้ามพ้นจากวิสัยของมนุษย์ พุทธศาสนายอมรับว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง รวมถึงโลกของโอปปาติกะสัตว์ ซึ่งมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑. มีลักษณะที่มีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ สามารถให้คุณหรือโทษแก่มนุษย์ได้ด้วย อำนาจบางอย่าง ซึ่งเราจะพบจากหลักฐานมากมายที่เกี่ยวกับสัตว์เหล่านี้ มีอำนาจพิเศษเข้าไปทำร้าย และช่วยเหลือมนุษย์ได้อยู่ในสุคติภูมิสวรรค์ ๖ ชั้น

๒. มีลักษณะที่มีอำนาจต่ำกว่ามนุษย์ พุทธศาสนา มักกล่าวถึงสัตว์จำพวกที่มีอิทธิฤทธิ์ สามารถดลบันดาลให้คุณให้โทษกับบุคคลได้ ถ้าบุคคลนั้น เป็นผู้มีศีล มีกุศลกรรม สัตว์เหล่านั้น ก็ไม่สามารถทำร้ายได้ ได้แก่ ทูคติภูมิ มีเปรตและอสุรกาย

โอปปาติกะที่อยู่ภูมิหรือแดนของนรกและสวรรค์ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีข้อความมากมาย ทั้งในด้านลักษณะและประเภท พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสถึงนรกและสวรรค์ทุกครั้ง ที่ทรงสรุปข้อสนทนาของพระองค์ เป็นการแสดงบทลงโทษปรามไม่ให้บุคคลทำความชั่ว และแสดงให้เห็นคุณค่าของการทำความดี และเมื่อประทับอยู่ในโอกาสอันควร ก็จะตรัสพรรณนาลักษณะของนรกและสวรรค์ให้เห็นภาพของนรกและสวรรค์อย่างชัดเจน นรกและสวรรค์จึงเป็นเรื่องที่ไม่ใช่ปัญหาที่จะมาถกเถียงว่ามีจริงหรือไม่ ตั้งอยู่ที่ไหน แต่เป็นสิ่งที่บุคคลต้องคำนึงอยู่เสมอว่า ทำอย่างไรจึงไม่ไปนรก ทำอย่างไรถึงจะได้ไปสวรรค์ และทำอย่างไรจึงจะทำให้ตัวเราเอง พ้นจากนรกและสวรรค์อย่างเด็ดขาด

^{๘๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๓/๑๑๓-๑๑๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓/๓๕๓-๓๕๔, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕๓/๓๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

^{๘๘} อภิ.สง.อนุฎีกา (บาลี) ๔/๑๓๑.